

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za arheologiju

**Rezultati arheološkog istraživanja na lokalitetu Vranjače kod
Debelog Brda**

(završni magistarski rad)

Student: Emela Đuliman

Mentor: Prof.dr. Adnan Kaljanac

Sarajevo, 2023.

Sadržaj

UVOD	3
1. Hronološki slijed na Debelom brdu	10
1.1. Neolit i Eneolit	10
1.2. Rano bronzano doba	11
1.3. Srednje bronzano doba.....	12
1.4. Kasno bronzano doba	13
1.5. Željezno doba	14
1.6. Antičko doba	15
2. Hronološka pripadnost arheoloških ostataka na lokalitetima Vranjače i Debelo brdo.....	16
2.1. Problematika početka života na Debelom brdu.....	17
3. Postupak istraživanja lokaliteta Vranjače.....	19
3.1. Sonde u okviru Ekstenzivnog terenskog pregleda (ETP)	20
3.2. Sonde u okviru intenzivnog terenskog pregleda (ITP)	22
3.3. Iskopavanje dodatnih sondi (DS)	25
3.4. Iskopavanje rova (ROV 1).....	26
3.5. Arheološko iskopavanje 2022. godine.....	27
4. Arheološki potencijal	30
4.1. Sonde u okviru ekstenzivnog terenskog pregleda	30
4.2. Sonde u okviru intenzivnog terenskog pregleda (ITP)	31
4.3. Dodatne sonde.....	34
4.4. Arheološki potencijal iskopavanja 2022. godine.....	34
5. Interpretacija arheološkog potencijala.....	36
5.1. Zajedničke osobine nalaza i pojava evidentiranih tokom istraživanja 2017. i 2022. godine .	38
5.2. Nacionalni spomenik Debelo brdo i Vranjače kao jedna cjelina?	39
6. Zaključak	42
7. Bibliografija.....	44
8. Prilozi	47
8.1. Karte	47
8.2. Tabela nalaza.....	50

UVOD

Područje Bosne i Hercegovine arheološki je bogato, a o tome svjedoče mnogobrojna nalazišta na kojima je pronađen materijal koji potvrđuje prisustvo različitih perioda na našem području. Poseban značaj pružaju ona nalazišta koja sadrže slojeve različitih perioda prošlosti kakav je slučaj sa nacionalnim spomenikom *Arheološko područje Debelo brdo, prahistorijsko gradinsko naselje, antički i kasnoantički odbrambeni objekat u Sarajevu*. Kada postoji takvo bogato nalazište onda se postavlja pitanje da li njegova okolina nešto krije? Zatim se javlja potreba da se upravo ta okolina ispita. Te je tako i utvrđeno da je okolina Debelog brda krila još jedno prahistorijsko nalazište koje je prvi put otkriveno 2017. godine. Riječ je o lokalitetu Vranjače koje predstavlja i predmet ovog diplomskog rada.

Rad je podijeljen u dva dijela, te se u tome ogleda upotreba tematske metode. Zbog velikog značaja koje je Debelo brdo predstavljalo za dobivanje određenih podataka o lokalitetu Vranjače koje se naslanja na lokalitet Debelo brdo, prvi dio rada se odnosi na detaljnije podatke o lokalitetu Debelo brdo te se na to odnose prva tri poglavlja, dok se drugi dio rada odnosi na predstavljanje rezultata istraživanja sprovedenih na lokalitetu Vranjače u periodu 2017. i 2022. godine, te su tome posvećena posljednja četiri poglavlja. U prvom poglavlju koje se odnosi na historijat istraživanja navedeni su osnovni podaci o istraživanjima koje je sproveo Fiala na Debelom brdu, zatim drugo poglavlje se odnosi na hronologiju Debelog brda gdje su detaljnije obrađeni različiti periodi prošlosti od neolita do antičkog doba. Zatim treće poglavlje se odnosi na problematiku početka života na Debelom brdu u kojem su detaljnije navedena različita mišljenja autora poput Borivoja Čovića, Alojza Benca, Vejsila Čurčića te se u tome ogleda komparativna metoda. Posljednja četiri poglavlja se odnose na rezultate istraživanja 2017. i 2022. godine gdje su navedene metode istraživanja, brojnost pronađenog materijala, detaljne karakteristike pronađenog materijala, a fotografije samog materijala nalaze se u poglavlju prilozi. Prilikom interpretacije materijala ogleda se upotreba komparativne metode odnosno tipološke na osnovu koje se došlo do zaključka da se pronađeni materijal može komparirati sa onim pronađenim na Debelom brdu. Posljednje poglavlje posvećeno je Debelom brdu i Vranjačama zajedno.

Za pisanje ovog rada su pomogli najvećim dijelom članci iz *Glasnika Zemaljskog muzeja Sarajevo*, autora Franje Fiale koji je detaljno izvještavao o otkrićima novih predmeta zabilježenim na arheološkom kompleksu Debelo brdo. Nakon Fiale za pisanje ovog rada

korištena je *Praistorija Jugoslavenskih zemalja* Tom IV koja je veoma bitna za upoznavanje prošlosti ovih lokaliteta. Nakon čega je korišteno i nekoliko članaka Borivoja Čovića i Alojza Benca. Ono bez čega ovaj rad ne bi bilo moguće napisati su izvještaji o istraživanjima sprovedenim na lokalitetu Vranjače 2017. i 2022. godine.

Cilj ovog rada je predstaviti rezultate arheološkog istraživanja lokaliteta Vranjače kod Debelog brda. Rad ima za cilj predstaviti javnosti karakteristike lokaliteta Vranjače, upoznati javnost sa arheološkim materijalom kao i olakšati istraživanja pomenutog lokaliteta u budućnosti. Zatim predstaviti i istraživanja koja su sprovedena u prošlosti na arheološkom kompleksu Debelo brdo-Soukbunar-Zlatište s obzirom na njegovu povezanost sa glavnim lokalitetom ovog rada. Svakako, cilj ovog rada je olakšati, ali i dati motivaciju da se u budućnosti posveti više pažnje ovom arheološki značajnom lokalitetu koji je iz nekog nepoznatog razloga arheološki bio zapostavljen u prošlosti.

Historijat istraživanja

Arheološki kompleks Debelo brdo kod Sarajeva dugi niz godina poznat je u naučnoj literaturi. Međutim, plato Vranjače u blizini pomenutog kompleksa za koji će se kasnije ispostaviti da posjeduje nalaze koji se datiraju u prahistorijski period do 2017. godine je nepoznanica. Iako se lokalitet Vranjače nalazi u samoj blizini arheološkog kompleksa Debelo brdo-Zlatište-Soukbunar, tadašnji arheolozi koji su se bavili prahistorijskim periodom kao što su Ćiro Truhelka, Franjo Fiala, Vejsil Ćurčić nisu imali u planu istraživati lokalitet Vranjače s obzirom da ne postoji plan za istraživanjem, niti bilo kakav podatak općenito u literaturi o lokalitetu Vranjače. Da li je to zbog nepostojanja nekropole na lokalitetu Vranjače ili je ipak bio u pitanju neki drugi razlog. Ali opet Fiala istraživač arheološkog kompleksa Debelo brdo je relativno mlad umro, da se to nije desilo možda bi svoja istraživanja proširio i na plato Vranjače.

Obzirom da je nauka u Bosni i Hercegovini procvjetala dolaskom Austro-Ugarske vlasti tako ni arheologija nije ostala u zaostatku. Dolaskom Austro-Ugarske uprave pažnja se usmjerava na istraživanje arheološkog kompleksa Debelo brdo-Zlatište-Soukbunar, a pomenuta istraživanja su bila predvođena Franjom Fialom. Iako je Fiala veći dio svog života posvetio istraživanju ovog kompleksa ipak mnoge informacije ostale su nepoznate.

U periodu od 1890. do 1895. Fiala je sproveo istraživanja na lokalitetima Debelo brdo-Zlatište-Soukbunar, a da bi javnost bila upoznata sa rezultatima istraživanja publicirao ih je u *Glasniku Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*.¹ Godine 1889. Fiala u *Glasniku Zemaljskog muzeja* objavljuje članak pod nazivom *Nova predistorijska naseobina kod Sarajeva* u kojem javnost upoznaje sa postojanjem novog prahistorijskog naselja kod Sarajeva koje se nalazilo na sjevernom kraju Trebevića.² Tom prilikom je pronašao ulomke kostiju i keramike te evidentirao prisustvo kulturnog sloja.³ U pomenutom članku Fiala je pružio detaljan opis pronađenih predmeta te iznio potrebu za sistematskim istraživanjem ovog područja. Godine 1890. Fiala objavljuje članak pod nazivom *Predistorijski nalazi na*

¹ Fiala 1890; Fiala 1891; Fiala 1893; Fiala 1894; Fiala 1895.

² Fiala 1889, 92-93.

³ Isto, 92.

Sobunaru kod Sarajeva u kojem piše o otkrivenim naseobinama Zlatiše i Soukbunar, te navodi da je na Zlatištu iznad pašnjaka Soukbunar pronađeno prahistorijsko sjedište.⁴

Također detaljno piše o mnogobrojnim nalazima koje je pronašao, a sastojali su se od keramičkih ostataka, kamenih oruđa, koštanih i bronzanih predmeta kao i životinjskih ostataka, pomenuti nalazi su popraćeni fotografijama.⁵ Istraživanje na Soukbunaru Fiala je nastavio i naredne godine te objavljuje članak *Predistorijska istraživanja na Sobunaru kod Sarajeva u godini 1891*.⁶ Tom prilikom navodi da su kulturni slojevi bili nepravilni te da su bili dubine od 20-50 cm.⁷

Istraživanje krajeva Trebevića tačnije Debelog brda Fiala je nastavio 1893. godine te je objavljen članak pod nazivom *Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kod Sarajeva*.⁸ Fiala piše da se na zapadnom kraju Trebevića nalazila gradina 746 m visoka Debelo brdo.⁹ Također, donosi detaljniji opis zidina, bedema te navodi da je pomenuta gradina imala ulaz sa zapadne strane.¹⁰ Zatim donosi podatke o kulturnim slojevima, detaljniji opis pronađenih nalaza koji su se sastojali od keramičkih ostataka, te kamenih, koštanih predmeta bronzanih i željeznih predmeta, te životinjskih ostataka.¹¹ Fiala navodi i prisustvo importovanih nalaza za koje on smatra da su rimski import, a sastojali su se od komada jantara koji je pronađen u prahistorijskim slojevima, komadi smole, stakla itd, također i u ovom članku se nalaze fotografije pronađenih nalaza.¹² Na kraju članka na osnovu istraživanja Fiala je došao do zaključka da su na ovim lokalitetima prisutni ostaci koji se mogu datirati u period od prahistorije do seobe naroda.¹³

Fiala je nastavio istraživanje na Debelom brdu te objavljuje *Izveštaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva godine 1894*.¹⁴ U pomenutom članku su dopunjena prethodna istraživanja, te su objavljeni dodatni pronađeni nalazi koji su uglavnom pripadali ranom bronzanom dobu, halštatskom, latenskom te rimskom periodu.¹⁵ Zatim naredne godine objavljuje još jedan i posljednji *Izveštaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva* u

⁴ Fiala 1889, 212-213.

⁵ Fiala 1890, 212-220.

⁶ Fiala 1891, 424-431.

⁷ Isto, 424.

⁸ Fiala 1894, 107-140.

⁹ Isto, 107.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, 109-122.

¹² Isto, 122.

¹³ Fiala 1894, 108.

¹⁴ Fiala 1895, 123-137.

¹⁵ Isto, 128-129.

kojem su objavljeni novi nalazi.¹⁶ Fialinom iznenadnom smrću naučna literatura ostala je uskraćena za još podataka o pomenutim lokalitetima, te planirana monografija o pronađenom materijalu nikada nije objavljena.¹⁷

Godinama nakon Fialine smrti Ćiro Truhelka u svojoj knjizi *Uspomene jednog pionira* iz 1942. godine navodi da je kompleks Debelo brdo predstavljao bogato prahistorijsko naselje sa gradinom na samom vrhu.¹⁸ Otkriće prahistorijske keramike, kremenog oruđa, bedema od suhozida navelo ga je da istražuje dalje. Zatim navodi da je na pomenuti lokalitet nakon njega stigao Fiala¹⁹ čiji dolazak mu je olakšao iskopavanje i otvorio mogućnost da se posveti nekim drugim lokalitetima.²⁰

Nakon Fialine smrti manja revizionarna istraživanja obavili su Dimitrije Sergejevski²¹, Lidija Fekeža i Blagoje Govedarica.²² Krajem 70-tih godina prošlog stoljeća obavljene su dvije revizije materijala koji je iskopao Fiala i tom prilikom utvrđeno je prisustvo neolitske kulture nepoznatog tipa, vučedolske kulture iz perioda eneolita te dva fragmenta mikenske keramike.²³ Čović 1974. godine objavljuje članak *Počeci naselja na Debelom brdu u Sarajevu*.²⁴ U pomenutom članku Čović detaljnije razmatra pronađeni materijal te analizom istog dolazi do veoma važnih zaključaka o samom početku života na Debelom brdu. Detaljnom tipološkom analizom keramičkih predmeta koji su popraćeni fotografijama Čović je došao do zaključka da je na Debelom brdu postojao sloj mlađeg neolita.²⁵ Pomenuti članak je možda jedan od najboljih za rješavanje pitanja o početku života na Debelom brdu. Neizostavna knjiga svakako je i *Praistorija Jugoslavenskih zemalja tom IV*, pronađeni materijal detaljno je opisan u pomenutoj knjizi te komparacijom istog utvrđena je povezanost sa glasilačkom kulturom.²⁶

Godine 2017. u mjesecu augustu pristupilo se probnim arheološkim istraživanjima platoa Vranjače koje je sproveo Institut za arheologiju Filozofskog fakulteta na čelu sa

¹⁶ Fiala 1896, 97-107.

¹⁷ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 6.

¹⁸ Truhelka 1942, 67.

¹⁹ Truhelka opisuje Fialu kao izvrsnog hemičara, botaničara zaposlenog u farbici duhana željnog rada u muzeju. (Truhelka 1942, 67.)

²⁰ Isto.

²¹ Sergejevski 1947, 39-40.

²² Fekeža 2005, 175-202.

²³ Sakellarakis-Marić 1975, 153-156.

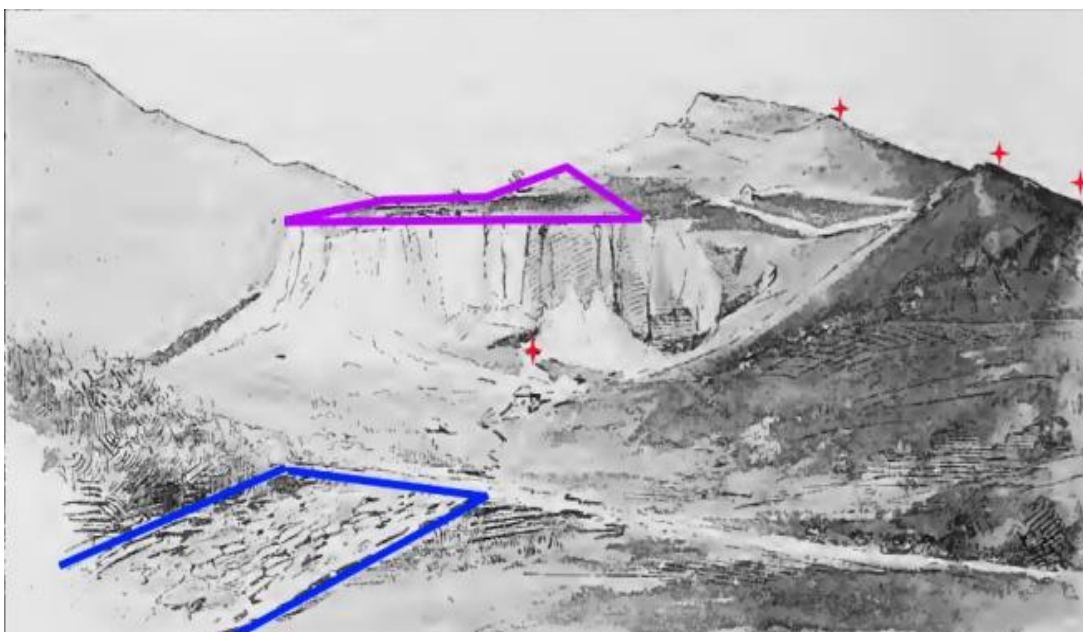
²⁴ Čović 1974, 33-42.

²⁵ Isto, 42.

²⁶ Benac 1983.

Adnanom Kaljancem.²⁷ Tom prilikom utvrđeno je da se arheološki potencijal proteže na površini od 12.717 kvadratnih metara.²⁸ Obzirom da se lokalitet Vranjače nalazi u samoj blizini kompleksa Debelo brdo bilo je i za očekivati da će također i plato Vranjače posjedovati bogat arheološki potencijal.

Nakon probnih istraživanja obavljenih 2017. godine bilo je pitanje vremena kada će se ponovo istraživati lokalitet Vranjače obzirom na bogat arheološki potencijal koji je otkriven prilikom prvih ikad sprovedenih istraživanja. U mjesecu decembru 2022. godine obavljena je prva faza sistematskog istraživanja na lokalitetu Vranjače na čelu sa Azrom Sarić. Prilikom ovih istraživanja otvoreno je šest sondi.²⁹ Unutar otvorenih sondi u samo jednoj sondi pronađeni su mnogobrojni fragmenti keramike ali i veća količina recentnih nalaza.³⁰

Slika 1: (Prema: Fiala 1893,40.) Skica kompleksa lokaliteta Soukbunar-Debelo brdo-Zlatište izrađene tokom 1890-tih godina. Crvenom su označene istražene lokacije, dok je plavom označeno Jevrejsko groblje, a ljubičastom lokacija platoa Vranjače. (Kaljanac, Hadžihasanović 2017., sl.2. str:4.)

²⁷ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 5.

²⁸ Isto, 41.

²⁹ Sarić 2022, 4.

³⁰ Isto, 26.

Slika 2: Pogled na lokalitet tokom istraživanja 2017-te, (Kaljanac, Hadžihasanović 2017.)

1. Hronološki slijed na Debelom brdu

Debelo brdo predstavlja arheološki kompleks zajedno sa Zlatištem i Soukbunarom, a kao lokalitet Debelo brdo je bilo najbolje istraženo. Upravo Debelo brdo se ubraja u prvo otkriveno arheološko nalazište na teritoriji Sarajeva. Obzirom da se Debelo brdo smatra glavnim lokalitetom pomenutog arheološkog kompleksa, cjelokupna hronologija Zlatišta i Soukbunara se zasnivala na podacima dobivenim istraživanjem Debelog brda. Debelo brdo bilježi ostatke naseljavanja još iz perioda kasnog neolita ili možda ranog eneolita, ali zbog male količine pronađenog materijala arheološka kultura nije identifikovana.³¹

Problem sa hronologijom Debelog brda je kompleksan. Radi se o mnogobrojnom i raznovrsnom materijalu kojem nedostaje stratigrafija. Prema Čoviću najraniji pronađeni materijal na Debelom brdu dijeli se u tri grupe; u prvu grupu ubraja nalaze koji se možda mogu pripisati neolitskoj ili eneolitskoj fazi, u drugu grupu ubraja nalaze koji se mogu pripisati ranom bronzanom dobu i u treću grupu ubraja materijal koji možda pripada srednjem bronzanom dobu.³²

1.1. Neolit i Eneolit

Za najraniji period postoji nekoliko mišljenja. Godine 1965. Čović je na osnovu tipološke analize materijala pokušao odrediti najraniju fazu, prema njemu u tu fazu se ubrajaju dva fragmenta posuda loptastog oblika sa kraćim, ali jasno naznačenim vratom i tunelastom drškom (Slika 3,7),³³ analogija ovoj posudi može se pronaći u materijalu pronađenom u Zelenoj pećini.³⁴ Te bi sloj mogao biti neolitski obzirom da je slična posuda pronađena u sloju II Zelene pećine. Godine 1974. Čović objavljuje još nalaza, ali se detaljnije osvrće i na pomenute fragmente loptaste posude, dva fragmenta iste posude odnosno fragmenti vrata i ramena dekorisani žigosanim i udubljenim motivima, fragment cilindričnog ili polucilindričnog predmeta za koji Čović hipotetički smatra da se radilo o pintaderi (Slika

³¹ Čović 1974, 33-42.

³² Čović 1965, 72.

³³ Čović 1974, 38-39.

³⁴ Čović 1965, 72.

4).³⁵ Prva tri predmeta bi se mogla uvrstiti u završni period mlađeg neolita, dok bi se posljednji predmet mogao pripisati najstarijem periodu predvučedolske faze na Debelom brdu, te zaključuje da je na Debelom brdu bio prisutan horizont mlađeg neolita koji je prethodio osnivanju naselja vučedolske kulturne grupe.³⁶

Za period eneolita postoji dalje rasprava. Prema Bencu lokalitet Debelo brdo predstavljao je usputnu stanicu nosiocima vučedolske kulture gdje su se oni kratkotrajno zadržavali.³⁷ Kasnije Čović navodi da su prvi nalazi koji pripadaju eneolitskoj vučedolskoj kulturnoj grupi otkriveni na lokalitetu Debelo brdo.³⁸ Čović smatra da je u kasnom eneolitu Debelo brdo predstavljalo veće naselje južnobosanske grupe vučedolske kulture.³⁹ *Južnobosnaski tip ili tip Debelo brdo zastupljen je prije svega u južnim regionima srednje Bosne, napose u Sarajevu i njegovoj okolini, tj. u porječju gornjeg toka srednje Bosne i njenih najjužnijih pritoka.*⁴⁰ Prisustvo ovog tipa potvrđeno je pored Debelog brda na još šest lokaliteta; Fortica u Sarajevu, Gradac kod Homolja, Gradac u Lepenici, Alihodže u dolini Bile, Gradac kod Topolice i Gradac u Kotorcu.⁴¹

Čović navodi da su od ostataka vučedolske kulturne grupe karakteristični ostaci vučedolske keramike odnosno keramika ukrašena motivom riblje kosti za koju on smatra da je tipična vučedolska⁴², kalupi za izradu raznih metalnih predmeta, igle, šila, nakit, bodeži i ostalo.⁴³ Na osnovu navedenog može se zaključiti da su na lokalitetu Debelo brdo potvrđeni ostaci eneolitske tzv: južnobosanske grupe vučedolske kulture te se s njom povezuju ostaci talioničarskog centra.⁴⁴

1.2. Rano bronzano doba

Početak bronzanog doba sa sobom donosi i pojavu nove kulturne grupe kao i pojavu materijala koji se može povezati sa materijalom otkrivenim na nalazištu Pod kod Bugojna

³⁵ Čović 1974, 38.

³⁶ Čović 1974, 41-42.

³⁷ Benac 1963, 140.

³⁸ Čović 1976, 105.

³⁹ Čović 1988, 42.

⁴⁰ Isto, 309.

⁴¹ Isto, 309.

⁴² Čović 1976, 108.

⁴³ Isto, 109.

⁴⁴ Isto, 107-110.

tačnije faza Pod A.⁴⁵ Drugu grupu tipološke analize materijala brojniju u odnosu na prvu Čović smatra da čine elementi karakteristični za područje južne Bosne i to: fragmenti posuda grube keramike sa obodom ukrašenim utiskivanjem prsta, zatim na drugom fragmentu su na isti način ukrašene vertikalne plastične trake, dok se jedan fragmenat izdvaja sa potkovičastom drškom (Slika: T. XIX 1,2).⁴⁶ Ovakav keramički materijal je karakterističan za fazu ranog bronzanog doba na Podu kod Bugojnog tačnije Pod faza A, a paralela se može povući i sa gradinama na Glasincu.⁴⁷ Što se tiče kamenog oruđa u ovoj fazi Čović izdvaja kamene čekiće i kremene strelice, a analogija se pronalazi u najstarijim glasinačkim grobovima.⁴⁸ Ova faza pruža malo jasniju situaciju na osnovu brojnosti materijala, ali i na osnovu sigurne hronologije Poda A i Glasinca, pa je moguće odrediti njenu pripadnost ranom bronzanom dobu.⁴⁹

1.3. Srednje bronzano doba

Prema tipološkoj analizi materijala sa Debelog brda treću grupu Čović označava kao Debelo Brdo A.⁵⁰ Treću grupu čine keramički fragmenti sa ornamentom karakterističnim za vučedolsku kulturu, a po fakturi i načinu izvođenja ornamenata srodan je sa materijalom Alihodže faza B ali i drugih lokaliteta (Fortica, Kotorac i Lepenica). Međutim, pronađeni fragmenti i dolazak nosioca vučedolske kulture se ne podudaraju.

Nalazi iz srednjeg bronzanog doba na Debelom brdu ne mogu se sa sigurnošću odrediti, ali postoji mogućnost da se dva fragmenta mikenske keramike mogu datirati u taj period. Prilikom iskopavanja 1895. godine Fiala je naišao na ulomke keramike za koje se smatra da su importirana roba iz Italije.⁵¹ Zatim Čović navodi *Tako je tek prije kraćeg vremena dio jedne keramičke posude, otkriven na Debelom brdu još 1895. godine — identifikovan kao mikenski, što otvara potpuno nove poglede na mogućnost postojanja mikenskih uticaja i veoma duboko u unutrašnjosti zapadnog Balkana i, u isto vrijeme, pokazuje da je Debelo brdo još u bronzano doba moralo biti značajniji kulturni ili ekonomski*

⁴⁵ Čović 1983a, 173.

⁴⁶ Čović 1965, 72.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto, 73.

⁵¹ Fiala 1896, 106.

(trgovački) centar.⁵² Zatim Busuladžić navodi da je riječ o četiri fragmenta sa tragovima crvenih linija odnosno koncentričnim krugovima na samim rubovima. Prema Busuladžiću *u arheološkoj literaturi ulomak mikenske keramike nađen na lokalitetu Debelo brdo kod Sarajeva predstavlja najstariji do danas otkriveni ostatak, koji potvrđuje kontakte između indigenog stanovništva i najstarijih stanovnika stare Grčke* (Slika: Tab. 106).⁵³

1.4. Kasno bronzano doba

Za period kasnog bronzanog doba karakteristična je pojava veće količine arheoloških ostataka, a takav slučaj nije zabilježen u prethodnim periodima. Kao razlog takve pojave pretpostavlja se porast populacije na lokalitetu Debelo brdo u periodu kasnog bronzanog doba. Pronađeni arheološki materijal pokazuje srodnost sa materijalom glasinačke kulture kao i Varvarom C.⁵⁴ U kasnom bronzanom dobu dolazi do razvoja većeg naselja na Debelom brdu, koje se zbog svoje veličine izdvaja u odnosu na druga naselja Fortica na Bakijama, gradina u Zeniku, Gradac (Ilinjač) kod Kotorca koja paralelno s njim traju na našem području.⁵⁵ *Nasebinski kompleks Debelo brdo-Zlatiše-Soukbunar obuhvatao je plato ispod strmih stijena kod Soukbunara, te zaravanke i kotlinice između Debelog brda i brda Zlatišta ...*⁵⁶

Razvojem većeg naselja došlo je i do povećanog broja keramičkog materijala, međutim, ne radi se o stratificiranom materijalu. S druge strane lokalitet Varvara koji u kasnom bronzanom dobu traje paralelno sa Debelim brdom dao je stratificiran materijal. Na lokalitetima Varvara i Debelo brdo pronadjen je materijal koji je karakterističan za srednjobosansku kulturnu grupu. Srodan materijal između lokaliteta Debelo brdo, Poda i Varvare su zdjele sa zadebljanim facetiranim i zaobljenim obodom, dijelovi zaobljenih šolja sa vratom i bez vrata sa prepoznatljivim urezanim ukrasima na ramenima i trbuhu, zatim zdjele ali u manjoj količini sa turban obodom.⁵⁷

Srodnost materijala Debelo brdo sa materijalom glasinačke kulturne grupe kasnog bronzanog doba; Za Glasinačku grupu kao reprezentativni materijal izdvaja se bikonični pehar

⁵² Čović 1974, 33.

⁵³ Busuladžić 2020, 179.

⁵⁴ Čović 1983, 394,416.

⁵⁵ Isto, 392.

⁵⁶ Isto, 396.

⁵⁷ Čović 1965, 83-84.

sa istaknutim ramenom i visokom drškom, tačnije pehar je poznatiji pod nazivom pehar tipa Varvara.⁵⁸ Na lokalitetu Varvara pojavljuje se u sloju srednjeg bronzanog doba dok se na Glasincu i Debelom brdu pojavljuje u slojevima kasnog bronzanog doba. U materijalu Debelog brda u kasnom bronzanom dobu izdvajaju se amfore sa drškama na obodu sa prizmatičnim i krestastim nastavcima, a otkopane su i na gradinama Kusače i Košutica.⁵⁹ U kasnom bronzanom dobu na području Debelog brda prisutan je materijal koji sadrži elemente srednjobosanske kulturne grupe koja je vršila snažan uticaj na južnije dijelove Bosne.⁶⁰

1.5. Željezno doba

U ranom zatim i u kasnom željeznom dobu naseljenost lokaliteta Debelo brdo se nastavila, na to ukazuju ostaci raznih kalupa. Obzirom da su pronađeni ostaci različitih kalupa postojala je i mogućnost da je u periodu željeznog doba postojao poseban zanatski centar koji je predstavljao i centar posjete trgovaca iz različitih krajeva te se vjerovatno zbog toga bilježi porast populacije na lokalitetu Debelo brdo u tom periodu.⁶¹

U ovom periodu materijal pronađen na Debelom brdu je srodan sa materijalom srednjobosanske kulturne grupe. Iako Debelo brdo ne pripada srednjobosanskoj kulturnoj grupi, ipak je njen uticaj bio snažan.⁶² Od elemenata srednjobosanske kulturne grupe mogu se izdvojiti kupe sa dekorativnim valjkastim drškama na obodu, drške ukrašene roščićima i stilizovanim životinjskim glavama.⁶³ Obzirom da je u prethodnim periodima u keramičkom materijalu bila veoma zastupljena gruba keramika, posebnost ovog perioda je pojava sve većeg broja finije keramike.⁶⁴ Iako je Debelo brdo imalo snažne uticaje srednjobosanske kulturne grupe ali i glasinacke, ipak Debelo brdo se ne može pripisati nijednoj od ove dvije grupe u užem smislu.

⁵⁸ Čović 1988, 422.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto, 455.

⁶¹ Čović 1986, 525.

⁶² Isto.

⁶³ Isto, 527.

⁶⁴ Isto, 526.

1.6. Antičko doba

Život na lokalitetu se nastavio dalje i u antičkom periodu. Potvrdu za to pružaju ostaci fortifikacijskih zidova, metalni predmeti, keramički predmeti kao i kovanice.⁶⁵ Dokaz o postojanosti naselja Debelo brdo u rimskom periodu predstavljala bi i kasnoantička keramička posuda koja je pronađena prilikom Fialinih iskopavanja, ali nije spomenuta. Godine 1947. Sergejevski navodi da je posuda izrađena od grube keramike, bez drški i djelimične očuvanosti, a na posudi se očuvalo i ime majstora.⁶⁶ Nakon rimskog perioda uslijedio je kraj naseljenosti lokaliteta, tačnije nisu pronađeni ostaci koji potvrđuju da se život na lokalitetu Debelo brdo nastavio u srednjem vijeku.

⁶⁵ Fiala 1895, 128-130.

⁶⁶ Sergejevski 1974, 39-40.

2. Hronološka pripadnost arheoloških ostataka na lokalitetima Vranjače i Debelo brdo

Do velikih otkrića uvijek se dođe slučajno, takav je i slučaj sa lokalitetom Debelo brdo. Godine 1889. počinje era istraživanja lokaliteta Debelo brdo. Pomenute godine u mjesecu maju Fiala je krenuo u potragu za biljkama tom prilikom naišao je na keramičke ostatke posuda i jedan pršljen od gline što ga je navelo da se detaljnije posveti ovom lokalitetu.⁶⁷ Mada se to ne slaže sa pričom koju navodi Truhelka da je zapravo on otkrio lokalitet Debelo brdo te da je istraživanje istog „prepustio“ Fiali, a on krenuo u istraživanje drugih lokaliteta.⁶⁸ Fiala u mjesecu decembru iste godine nastavlja dalje, pronašao je veću količinu keramičkog materijala za koju je utvrdio da je rađena slobodnom rukom bez upotrebe lončarskog kola. Na osnovu pronađenog materijala Fiala je odredio da se kulturni sloj pružao na dubini od 80 centimetara do 1 metar.⁶⁹ Međutim, na samom početku istraživanja nije bilo moguće utvrditi hronološki slijed kulturnih slojeva.

Godine 1890. Fiala je nastavio svoja istraživanja na platou Soukbunara i tom prilikom utvrdio da se naselje prostiralo na površini od 4000 kvadratnih metara.⁷⁰ U periodu od dvije godine Fiala je došao do veće količine nalaza na osnovu kojih se moglo zaključiti da se na ovom prostoru nalazilo prisustvo prahistorijskog perioda, dok su samo na Debelom brdu prisutni i kasniji periodi.⁷¹

Opširnija iskopavanja na Debelom brdu poduzeta su 1893. godine tom prilikom došlo se do detaljnijih podataka. Pronađena je jedna predhistorička naseobina, a u ograncima koje je Fiala označio kao B i C pronađen je veći broj prahistorijskih kulturnih slojeva. Sjeverni ogranak je posjedovao kulturni sloj dubok do 2 m.⁷² Unutar tog sloja pronađena je veća količina posuđa, predmeta od kosti i bronz. Dok su u najnižim slojevima pronađeni ostaci pepela. Međutim, zbog nepristupačnog položaja ogranka nije bilo moguće odrediti hronološki

⁶⁷ Fiala 1889, 92.

⁶⁸ Truhelka 1942, 67.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Fiala 1890, 213.

⁷¹ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 6.

⁷² Fiala 1894, 108.

slijed slojeva. Prema Fiali u plićim kulturnim slojevima nalazili su se ostaci iz rimskog perioda.⁷³

U pogledu predmeta iz bronzanog doba, na jednu skupinu naišao je pastir između Soukbunara i Debelog brda. Skupina pronađenih predmeta sastojala se od pet šupljih keltova s ušicom i jedne sjekire.⁷⁴ Dok su na samom Debelom brdu pronađeni ostaci bodeža, kopljenog šiljka kao i fragmenat pile, iz perioda halštata i latena pronađene su fibule različitog tipa.⁷⁵ Prilikom prvih istraživanja Fiala nije napravio poveznicu između ovih lokaliteta ali u okviru ovog opsežnog istraživanja i pronađene količine artefakata Fiala je povukao paralelu između šireg prostora Soukbunara, Zlatišta i Debelog brda kao jedne cjeline.⁷⁶

Prema zaključnom razmatranju Fiale u bronzanom dobu Debelo brdo je činilo utvrdu susjednog Soukbunara sve do perioda halštata, nakon čega je uslijedio samostalni razvoj naselja koji se kao takav zadržao i u kasnijim periodima.⁷⁷ Kao zaključak iskopavanja na Debelom brdu Fiala je naveo da je naselje od bronzanog doba pa na dalje predstavljalo veoma važan talioničarski i zanatski centar. Na to posebno ukazuje i pronalazak fragmenta keramičke posude označen kao mikenski što ukazuje i na mogućnost mikenskih prodora u unutrašnji dio zapadnog Balkana.⁷⁸ Što se tiče arheološkog materijala pronađenog prilikom istraživanja 2017. i 2022. godine platoa Vranjače on se sastojao uglavnom od fragmenata keramike koja je po svojim osobinama srodna keramici pronađenoj na Debelom brdu.⁷⁹

2.1. Problematika početka života na Debelom brdu

Nakon istraživanja koje je sproveo Fiala uslijedile su različite rasprave o samom početku lokaliteta. Prema Čurčiću početak naselja veže se za mlađe kameno doba i traje tokom svih prahistorijskih perioda, a zatim dalje se zadržalo i u antičkom periodu i u kasnijim periodima.⁸⁰ Čurčić 1908. godine navodi da su naselja Soukbunar, Zlatište i Debelo brdo bili

⁷³ Fiala 1894, 108.

⁷⁴ Isto, 117.

⁷⁵ Isto, 117-119.

⁷⁶ Isto, 123.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Čović 1974, 33.

⁷⁹ Sarić 2022, 11.

⁸⁰ Čurčić 1908, 365.

međusobno povezani, te da se naselje Debelo brdo može povezati sa neolitskim stanovnicima butmirske kulturne grupe.⁸¹ Ali autori koji su govorili o Debelom brdu i pojavi sporadičnih neolitskih nalaza na pomenutom lokalitetu su odbacili takvu tvrdnju.

S druge strane Benac smatra da nalazište na Debelom brdu pokazuje sličnosti sa nalazištem u Butmiru, međutim, naseljavanje Debelog brda je započelo tek nakon napuštanja naselja u Butmiru⁸² i u vrijeme pojave vučedolske kulture, gdje se zatim život odvijao kroz čitavo prahistorijsko doba.⁸³ Čović na osnovu svoje analize dolazi do zaključka da je na Debelom brdu postojao horizont iz perioda mlađeg neolita koji je prethodio osnivanju naselja vučedolske kulturne grupe.⁸⁴ Zatim Čović 1976. godine navodi da najstariji tragovi na Debelom brdu potiču iz kasnog neolita te da je riječ o manjoj populaciji s kratkotrajnim boravkom.⁸⁵ Manja neolitska populacija se usljed prodora eneolitskih populacija povukla na gradinska područja.⁸⁶ Iako je Debelo brdo bilo predmet mnogih istraživača i rasprava kao i raznih pokušaja i nastojanja da se dođe do preciznijeg hronološkog stajališta, kulturnih poveznica, problematike komunikacije i prostornog definiranja lokaliteta ipak se nije otišlo mnogo koraka naprijed od konstatacija do kojih je došao prvi istraživač ovog naseobinskog kompleksa Fiala.⁸⁷ Za svu pomenutu problematiku i njeno djelimično rješavanje pomogla su naselja koja su postojala paralelno sa Debelim brdom i njihova preciznija hronologija.

Utvrđivanjem starijih naseobina unazad do mlađeg neolita, pokušalo se doći do nekih novih informacija o prostornom rasporedu. Međutim, nije se došlo do nekih novih saznanja pa je i prostorni raspored ostao definiran prema Fialinim zaključcima. Odnosno, došlo je do razvoja prvobitne periferne utvrde za naselje sa Soukbunara i to je vodilo ka osnivanju samostalnog naselja.⁸⁸ Prema ovakvom stajalištu prostor koji je predstavljao sami centar naseljenosti se vremenom mijenjao te je u različitim periodima glavno naselje zauzimalo različitu poziciju da bi se u konačnici razvilo na Debelom brdu.⁸⁹ Iako je Fiala iznio samo preliminarne podatke o istraživanjima sprovedenim na lokalitetu, oni su svakako služili kao temelj i njegovim prethodnicima. Da li će se ikada riješiti problematika hronologije ovog lokaliteta ostavlja se otvoreno pitanje.

⁸¹ Čurčić 1908, 35; Čović 1974, 35.

⁸² Do kraja naselja u Butmiru preovladavala je čista butmirska kultura. (Benac 1963, 133.)

⁸³ Benac 1963, 133.

⁸⁴ Čović 1974, 42.

⁸⁵ Čović 1976, 108.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Kaljanac, Hadžihasanović 2022, 57.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto.

3. Postupak istraživanja lokaliteta Vranjače

Godine 2017. nakon prikupljene potrebne dokumentacije pristupilo se istraživanju platoa Vranjače. S ciljem utvrđivanja postojanja arheološkog potencijala na ovom prostoru obzirom na blizinu nacionalnog spomenika Debelo brdo kao i utvrđivanja povezanosti između ovih lokaliteta. Samim dolaskom na teren zatiče se lokalitet zapuštenog stanja i prisustvo velike količine kamena kako većih tako i manjih dimenzija. Kao glavni izvor za pisanje ovog poglavlja poslužili su izvještaji sa iskopavanja 2017. i 2022, godine.

Obzirom da se radilo o prvim ikad istraživanjima sprovedenim na ovom platou, a pretpostavci da se ispod krije bogat arheološki potencijal određen je metodološki pristup koji se sastojao od ekstenzivnog i intenzivnog pregleda terena u sklopu kojeg je vršeno otvaranje probnih sonde. Nakon otvaranja probnih sonde, pristupilo se utvrđivanju stratigrafskih slojeva kao i bilježenju arheološkog potencijala. Svaki stratigrafski sloj je bilježen posebno, fotografisan, isto se radilo i sa pronađenim nalazima. Radi potrebe za proširenjem profila unutar jednog rova, kao i utvrđivanja stratigrafije bilo je potrebno koristiti mašinsku djelatnost.⁹⁰ Veliki broj sonde nije bilo moguće do kraja istražiti upravo zbog velike količine kamenog geološkog supstrata kojeg nije bilo moguće ukloniti. U okviru ovog istraživanja planirana je i upotreba geofizičkih uređaja, međutim zbog utvrđene dovoljne količine arheološkog potencijala ali i mogućih smetnji obzirom na materijalne ostatke iz rata na kraju ipak nije došlo do upotrebe geofizičkih uređaja.⁹¹ Istraživanje sprovedeno 2017. godine svakako je dobra podloga za naredno istraživanje.

U okviru ovog istraživanja ekstenzivnim (ETP ekstenzivni terenski pregled) i intenzivnim (ITP intenzivni terenski pregled) terenskim pregledom otvoreno je petnaest sonde.⁹² Nakon otvorenih ekstenzivnih i intenzivnih sonde stvorila se potreba za otvaranjem i dvije dodatne sonde. Upotrebom ovih metodoloških pristupa na terenu se moglo zateći sljedeće stanje; Na lokalitetu su bile prisutne sonde bez arheološkog potencijala, sonde sa umjerenim arheološkim potencijalom, sonde sa arheološkim potencijalom, sonde sa visokim

⁹⁰ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 5.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto, 9.

arheološkim potencijalom, sonde sa veoma visokim arheološkim potencijalom i arheološki sterilno geološko tlo.⁹³

3.1. Sonde u okviru Ekstenzivnog terenskog pregleda (ETP)

Ekstenzivnim terenskim pregledom istraženo je osam probnih sondi. Sedam otvorenih sondi zauzimalo je površinu od 0,49 kvadratnih metara, a osma sonda zauzimala je površinu od 0,98 kvadratnih metara.⁹⁴ U okviru ovog metodološkog pristupa zabilježeno je sedam sondi bez arheološkog potencijala, jedna sonda sa arheološkim potencijalom, jedna sonda sa visokim arheološkim potencijalom i jedna sonda sa umjerenim arheološkim potencijalom.⁹⁵

Sonde su uglavnom iskopavane do drugog sloja, obzirom da se kao velika smetnja javlja kamenje.⁹⁶ Čak kod četiri otvorene sonde nije bilo moguće nastaviti dalje istraživanje zbog prisustva kamenja.⁹⁷ Sondu jedan (ETP1) uopće nije bilo moguće istražiti do kraja obzirom da se prilikom iskopavanja i prvog i drugog sloja nalazilo kamenje koje nije bilo moguće izmjestiti.⁹⁸ Što se zemlje tiče ona je varirala od sloja do sloja. Prvi sloj se uglavnom istraživao do dubine 0.10 - 0,15 m, za pomenuti sloj karakteristična je tamno smeđa zemlja, nabijena, a ponegdje i prhka bez posebnih nalaza.⁹⁹ Unutar prvog sloja sonde dva (ETP2), sonde četiri (ETP4) i sonde osam (ETP8)¹⁰⁰ pronađeni su recentni nalazi.

Drugi sloj istraženih sondi bio je pretežno bez nalaza sa rastresitom, prhkom i svijetlo smeđom zemljom. Treći sloj otkopan je unutar sonde dva (ETP2), sonde tri (ETP3) i sonde četiri (ETP4).¹⁰¹ Za otkopani treći sloj karakteristična je zemlja svijetlo smeđe boje, bez nalaza izuzev sonde tri (ETP3) gdje je unutar trećeg sloja utvrđeno prisustvo arheološkog potencijala.¹⁰² Prilikom ovog metodološkog pristupa izdvaja se sonda dva (ETP2) unutar koje

⁹³ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 10.

⁹⁴ Isto, 9.

⁹⁵ Isto, 11-18.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Isto, 11; 15; 16; 17.

⁹⁸ Isto, 11.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Za sondu ETP 8 interesantan je pronalazak novčića iz 1938. godine, kada je Bosna i Hercegovina bila u sastavu Kraljevine Jugoslavije.

¹⁰¹ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 12-14.

¹⁰² Isto, 13.

je bilo moguće istražiti četiri sloja.¹⁰³ Za četvrti sloj karakteristična je zemlja svijetlo smeđe boje, nabijena.¹⁰⁴ Unutar ovog sloja utvrđeno je prisustvo arheološkog potencijala, a kulturni sloj je otkriven na dubini 0,24 m.¹⁰⁵

Broj sonde:	Broj sloja:	Dubina:
ETP 1	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,30 m
	003	0,15 – 0,35 m
ETP 2	001	0,00 – 0,10 m
	002	0,10 – 0,14 m
	003	0,14 – 0,24 m
	004	0,24 – 0,28 m
ETP 3	001	0,00 – 0,10 m
	002	0,10 – 0,26 m
	003	0,26 – 0,30 m
ETP 4	001	0,00 – 0,10 m
	002	0,10 – 0,27 m
	003	0,27 – 0,31 m
ETP 5	001	0,00 – 0,12 m
	002	0,12 – 0,42 m
ETP 6	001	0,00 – 0,20 m
	002	0,20 m sloj 002 predstavlja je dno
ETP 7	001	0,00 – 0,27 m
	002	0,27 – 0,40 m
ETP 8	001	0,00 – 0,10 m
	002	0,10 – 0,30 m

Tabela 1: Dubina sondi u okviru Ekstenzivnog terenskog pregleda (Preuzeto: Kaljanac, Hadžihasanović 2017., 11-18.)

¹⁰³ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 12.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Isto.

3.2. Sonde u okviru intenzivnog terenskog pregleda (ITP)

U sklopu intenzivnog terenskog pregleda (ITP) istraženo je petnaest probnih sondi. Otvorene sonde zauzimale su površinu između 0,49 i 1,96 kvadratnih metara.¹⁰⁶ Za razliku od sondi koje su otvorene metodom ekstenzivnog terenskog pregleda u ovom poduhvatu sonde su bile sa većim arheološkim potencijalom. Također, kao i kod ekstenzivnog terenskog pregleda i u intenzivnom terenskom pregledu unutar sondi nalazila se velika količina kamenja koja je otežavala iskopavanje.

Pregledom istraženih sondi zaključuje se da su u okviru intenzivnog terenskog pregleda tri sonde bile bez arheološkog potencijala (ES1, ES2, ES3).¹⁰⁷ Sa umjerenim arheološkim potencijalom su također bile tri sonde (ES5, ES7, ES13).¹⁰⁸ Jedna sonda je bila sa arheološkim potencijalom (ES15).¹⁰⁹ Sa visokim arheološkim potencijalom izdvojilo se šest sondi (ES4, ES6, ES8, ES9, ES10, ES14),¹¹⁰ dok sa veoma visokim arheološkim potencijalom izdvojile su se dvije sonde (ES11, ES12).¹¹¹

Iskopavanje otvorenih sondi se uglavnom vršilo do tri sloja. Unutar sedam sondi su iskopana tri sloja (ES5, ES6, ES7, ES8, ES9, ES10, ES12), uglavnom se kod tih sondi iskopavalo do dubine 0,40m.¹¹² Kod četiri sonde su istražena četiri sloja (ES3, ES13, ES14, ES15) nije se prelazila dubina ispod 0,23 m.¹¹³ Kod tri sonde je evidentiran kraj sa četvrtim slojem (ES1, ES2, ES4) i dubina nije prelazila 0,50 m.¹¹⁴ Interesantna je jedna sonda (ES11) prilikom čijeg je istraživanja evidentirano pet slojeva, ali dubina nije prelazila 0,22 m.¹¹⁵ Upravo unutar ove sonde utvrđen je veoma visok arheološki potencijal.¹¹⁶

ITP sonde su uglavnom sadržavale zemlju tamno smeđe boje koja je preovladavala u svim slojevima, a ponekad bi se miješala sa crvenkastom zemljom ili svijetlijom smeđom bojom zemlje.¹¹⁷ Zemlja je pretežno rastresita, nabijena ili prhka također često pomiješana sa ostacima lomljenog kamenja. Unutar pojedinih sondi i slojeva nalazili su se recentni nalazi

¹⁰⁶ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 9.

¹⁰⁷ Isto, 19-21.

¹⁰⁸ Isto, 23; 25; 31.

¹⁰⁹ Isto, 23.

¹¹⁰ Isto, 22; 24; 26-28; 32.

¹¹¹ Isto, 29-30.

¹¹² Isto, 23-28; 30.

¹¹³ Isto, 21; 31-32.

¹¹⁴ Isto, 19-20; 22.

¹¹⁵ Isto, 29.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto, 19-32.

koji su uglavnom sačinjavali staklo.¹¹⁸ A kao potvrda ratnih djelovanja na ovom prostoru pronađena su i ostaci dva gelera unutar sonde četiri (ES4) unutar sloja dva i u sondi devet (ES 9) također unutar sloja dva.¹¹⁹ Osim velike količine fragmenata keramike koji su pronađeni unutar otkopanih sondi o kojima će detaljnije biti riječi u nastavku rada, pronađeni su i ostaci kućnog lijepa. Ostaci kućnog lijepa pronađeni su unutar četiri sonde (ES6, ES10, ES12, ES 13) pretežno u prvom otkopanom sloju i unutar sondi sa visokim arheološkim potencijalom.¹²⁰

Broj sonde:	Broj sloja:	Dubina:
ES 1	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,25 m
	003	0,25 – 0,39 m
	004	0,39 – 0,45 m
ES 2	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 - 0,40 m
	003	0,40 – 0,50 m
	004	0,50 m (dno sonde)
ES 3	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,23 m
ES 4	001	0,00 - 0,15 m
	002	0,15 - 0,20 m
	003	0,20 - 0,38 m
	004	0,38 – 0,48 m
ES 5	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 - 0,40 m
	003	0,40 m (dno sonde)
ES 6	001	0,00 - 0,13 m
	002	0,13 - 0,28 m
	003	0,28 - 0,38 m
ES 7	001	0,00 - 0,13 m
	002	0,13 - 0,30 m

¹¹⁸ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 21; 25; 27.

¹¹⁹ Isto, 22; 27.

¹²⁰ Isto, 24;28; 30-31.

	003	0,30 - 0,33 m
ES 8	001	0,00 - 0,15 m
	002	0,15 - 0,29 m
	003	0,29 - 0,38 m
ES 9	001	0,00 - 0,10 m
	002	0,10 - 0,40 m
	003	0,40 m (dno sonde)
ES 10	001	0,00 - 0,10 m
	002	0,10 - 0,20 m
	003	0,20 - 0,34 m (dno sonde)
ES 11	001	0,00 - 0,05 m
	002	0,05 - 0,15 m
	003	0,15 - 0,22 m
	004	0,22 m
	005	0,22 m
ES 12	001	0,00 - 0,05 m
	002	0,05 - 0,22 m
	003	0,22 - 0,31 m (dno sonde)
ES 13	001	0,00 - 0,20 m
	002	0,20 m (dno sonde)
ES 14	001	0,00 - 0,15 m
	002	0,15 - 0,22 m
ES 15	001	0,00 - 0,05 m
	002	0,05 - 0,13 m

Tabela 2: Dubina sondi u okviru Intenzivnog terenskog pregleda (Preuzeto: Kaljanac, Hadžihasanović 2017., 19-32.)

3.3. Iskopavanje dodatnih sonde (DS)

Nakon ekstenzivnih i intenzivnih sonde pristupilo se i otvaranju dvije dodatne sonde (DS).¹²¹ Prva otvorena sonda nije sadržavala arheološki potencijal dok je unutar druge sonde utvrđeno prisustvo arheološkog potencijala.¹²² Prva dodatna sonda zauzimala je prostor od 0, 49 m², dok je druga dodatna sonda zauzimala prostor od otprilike 7 kvadratnih metara.¹²³ Unutar dodatnih sonde pristupilo se iskopavanju tri sloja. Sva tri sloja prve sonde (DS1) sadržavala su rastresitu tamno smeđu zemlju sa prisustvom lomljenog kamenja, što je svakako otežavalo iskopavanje.¹²⁴

Posebne rezultate dala je druga otvorena sonda (DS2).¹²⁵ Unutar sva tri sloja nalazila se tamno smeđa rastresita, prhka zemlja, sva tri sloja su sadržavala arheološki potencijal.¹²⁶ Istražena dodatna sonda dva pokazala je mogućnost posmatranja iz dva ugla.¹²⁷ Prvi ugao ukazuje na to da se radilo o prostoru sa posebnim usjekom i tragovima djelovanja od ranije koji su ukazivali na nepoznata iskopavanja i na taj način je došlo do uništavanja ovog prostora.¹²⁸ Drugi ugao ukazuje na to da se radilo o sondi na čijoj površini je bio prisutan veći broj fragmenata prahistorijske keramike.¹²⁹ Iz pomenutog se može zaključiti da se radilo o prostoru koji je zbog veće količine nalaza bio popularan od strane pljačkaša, ali i možda je do njegovog ranijeg iskopavanja došlo prilikom odstranjivanja mina koje su na tom prostoru ostale iz perioda rata.

Broj sonde:	Broj sloja:	Dubina:
DS 1	001	0,00 - 0,15 m
	002	0,15 - 0,25 m
	003	0,25 m (dno sonde)
DS 2	001	0,00 - 0,10 m
	002	0,10 - 0,25 m

¹²¹ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 5.

¹²² Isto, 33.

¹²³ Isto, 9.

¹²⁴ Isto, 33.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ Isto, 9.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Isto.

	003	0,25 - 0,30 m(dno sonde)
--	-----	--------------------------

Tabela 3: Dubina dodatnih sondi (Preuzeto: Kaljanac, Hadžihasanović 2017., 33.)

3.4. Iskopavanje rova (ROV 1)

Kao poseban prostor izdvojio se rov koji je nastao u periodu rata između 1992. i 1995. godine.¹³⁰ Prostor rova nalazio se na sjeverozapadnom dijelu lokaliteta, a njegov smjer bio je u pravcu od jugozapada prema sjeveroistoku.¹³¹ Unutar rova istražena su četiri sloja u kojima je preovladavala rastresita tamno smeđa zemlja sa prisustvom lomljenog kamenja, a unutar četvrtog otkopanog sloja pojavljuje se i zemlja sa crvenkastim tonovima.¹³² Četvrti sloj rova sadržavao je visoki arheološki potencijal.¹³³ Povlači se paralela između rova 1 i sonde četiri (ES4) obzirom da je pomenuta sonda iskopana kao proširenje ovog rova.¹³⁴ Prilikom istraživanja na posebnim mjestima unutra rova bilo je potrebno proširiti i dodatno urediti profile uz upotrebu mašina, radi utvrđivanja stratigrafije.¹³⁵

ROV 1	Broj sloja:	Dubina:
	001	0,00 - 0,15 m
	002	0,15 - 0,26 m
	003	0,26 - 0,45 m
	004	0,45 - 0,86 m

Tabela 3: Dubina Rova 1 (Preuzeto: Kaljanac, Hadžihasanović 2017., 34.)

¹³⁰ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 9.

¹³¹ Isto.

¹³² Isto, 34.

¹³³ Isto.

¹³⁴ Isto, 38.

¹³⁵ Isto, 5.

3.5. Arheološko iskopavanje 2022. godine

Obzirom da je istraživanje 2017. godine ukazalo na to da se radi o veoma značajnom lokalitetu, nije bilo sumnje u to da će uslijediti i novo istraživanje. To se i desilo. Poslije prikupljene potrebne dokumentacije uslijedilo je istraživanje lokaliteta Vranjače. Godine 2022. uslijedilo je novo istraživanje, ovaj put sistematsko. Istraživanja su trajala u periodu od 12.12.2022. do 20.12.2022. godine.¹³⁶ Cilj istraživanja je bio doći do novih otkrića, bogatog arheološkog potencijala što će dodatno pridonijeti značaju ovog lokaliteta. U metodološkom smislu to je podrazumijevalo otvaranje šest sondi ručno, na dvije različite parcele. Pet sondi je otvoreno na istoj parceli koja je bila zahvaćena istraživanjima i 2017. godine. Prilikom istraživanja veliki problem je predstavljalo kamenje kao što je bio slučaj i kod prethodnog istraživanja.

Mjesto istraživanja sondi određeno je konfiguracijom terena, u blizini lokaliteta nalazio se šumski put. Veličina sondi je iznosila od 0,70 x 0,70 metara do 4,20 x 3,50 metara.¹³⁷ Maksimalna dubina sondi bila je 1,15 metara, ali prilikom pronalaska arheološkog materijala dubina bi se pomjerala sve do sterilnog sloja i zatim se vršila dokumentacija svakog sloja.¹³⁸ Ono što je bilo od posebne važnosti je svakako bilježenje stratigrafskih slojeva. Nažalost, zbog velike količine kamenja pojedine sonde nije bilo moguće istražiti do samog dna.

Nakon otvorenih sondi bilo je potrebno istražiti i suhozid koji je pravio presjek istraživanog područja, radi dobivanja podataka o njegovoj dubini i mogućnosti postojanja arheološkog materijala koji bi pomogao u dataciji istog. *Na prostoru jedne sekcije kamenog suhozida, dimenzija 2,10 m, širina 0,90 m, a dubina 1,55 m evidentirano je prisustvo nekoliko slojeva među kojim se izdvajaju: sloj zida koji se nalazi ispod površine zemlje, nalazi ostataka ratnih dejstava poput čahura i dijelova granata te u dubljim slojevima ostaci keramičkih posuda koji su jasno opredjeljivi kao arheološki nalazi identični evidentiranim prilikom prethodnih istraživanja.*¹³⁹

Ovaj put se također namjeravalo snimanje terena geofizičkom metodom, međutim, zbog kamenja i materijalnih ostataka iz rata to nije bilo moguće. Osim istraživanja otvorenih

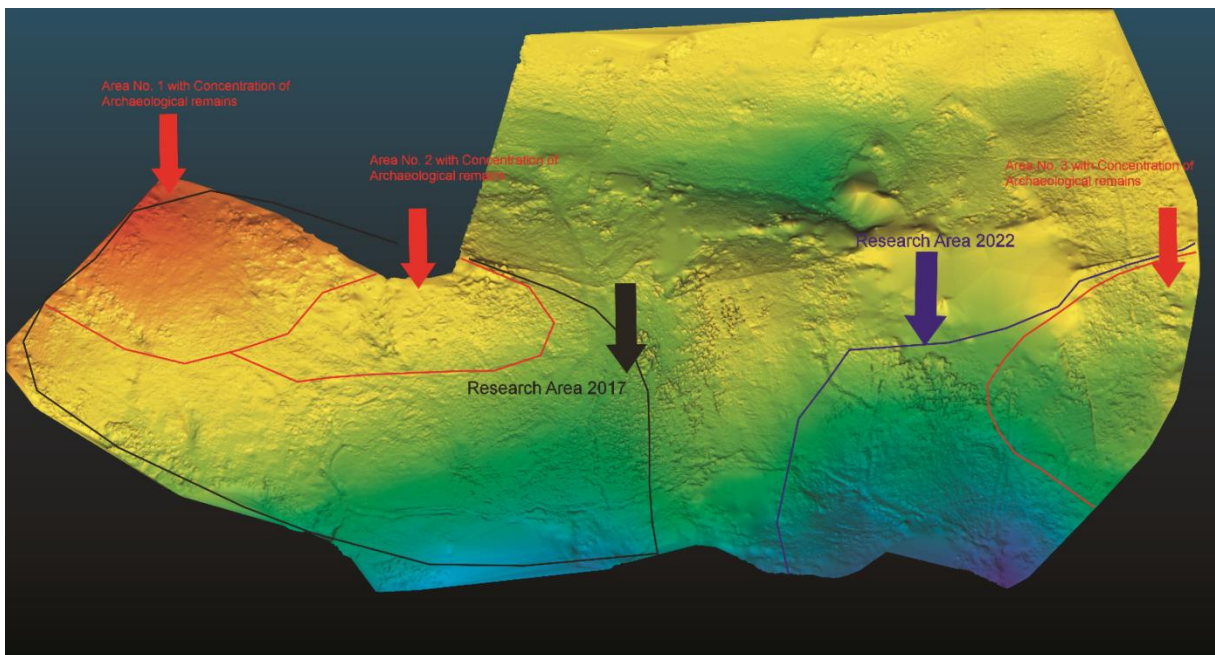
¹³⁶ Sarić 2022, 4.

¹³⁷ Isto, 5.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Isto.

sondi pristupilo se i širem pregledu nalazišta, nakon čega je teren laserski skeniran LIDAR-om (Light Detection and Ranging). Lasersko skeniranje predstavlja novinu u istraživanju lokaliteta Vranjače. Lasersko skeniranje terena vršeno je s ciljem dobijanja podataka o konfiguraciji terena, ... *strukтури vegetacije te pojedinačnih karakteristika o navedenom suhozidu ili rovovima nastalim tokom perioda 90'-ih godina 20 stoljeća na cjelokupnom području lokaliteta Vranjače i dijela lokaliteta Debelog brda.*¹⁴⁰ Lidarski snimak terena je obuhvatao i dio terena koji je istraživan 2017. godine, obzirom da se prilikom tih istraživanja nije koristio.

Slika 3: Fotografija lidarskog snimka lokaliteta Vranjače (Preuzeto: Sarić 2022., sl:2, str:7.)

Karakteristike sonde:

Od šest otvorenih sonde njih pet bilo je moguće iskopavati do četiri sloja, dok su unutar sonde četiri istražena dva sloja obzirom da je nastavak iskopavanja bio onemogućen zbog prisustva lomljenog kamenja i žive stijene.¹⁴¹ Što se zemlje tiče njena boja je varirala od sloja do sloja pretežno se javlja zemlja tamno smeđe boje sa primjesama lomljenog kamenja,

¹⁴⁰ Sarić 2022, 6.

¹⁴¹ Isto, 15-21.

a u posljednjim slojevima pretežno se javlja zemlja crvenkaste boje.¹⁴² Sonda tri predstavljala je tranšej unutar nje nalazilo se naslagano kamenje većih dimenzija.¹⁴³ Od istraženih šest sondi samo je jedna sadržavala arheološki potencijal, dok kod ostalih nije utvrđeno prisustvo arheološkog potencijala.¹⁴⁴

Broj sonde:	Sloj:	Dubina:
Sonda 1	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,25 m
	003	0,25- 0,40 m
	004	Sloj 004 predstavljao je dno
Sonda 2	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,40 m
	003	0,40 – 1,10 m
	004	Sloj 004 predstavljao je dno
Sonda 3 – tranšej	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,90 m
	003	0,90 – 1,15 m
	004	Sloj 004 predstavljao je dno
Sonda 4	001	0,00 – 0,25 m
	002	0,25 – 0,56 m
Sonda 5	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,40 m
	003	0,40 – 0,70 m
	004	0,40 – 0,70 m
Sonda 6	001	0,00 – 0,15 m
	002	0,15 – 0,23 m
	003	0,23 – 0,80 m
	004	Sloj 004 predstavljao je dno

Tabela 4. Dubina sondi, istraživanje 2022. (Preuzeto: Sarić 2022., 15-20.)

¹⁴² Sarić 2022, 15-21.

¹⁴³ Isto, 17.

¹⁴⁴ Isto, 15-21.

4. Arheološki potencijal

Istraživanjem sprovedenim 2017. godine na lokalitetu Vranjače utvrđeno je prisustvo arheološkog potencijala. Otvoreno je ukupno dvadeset i pet sondi (25) i pronađeno 252 nalaza. Unutar nekih sondi zabilježena je veća koncentracija nalaza, dok unutar nekih sondi nije bilo uopće arheološkog potencijala.

4.1. Sonde u okviru ekstenzivnog terenskog pregleda

Niti jedan nalaz nije evidentiran unutar sonde jedan (ETP1), sonde četiri (ETP4), sonde šest (ETP6) i sonde sedam (ETP7).¹⁴⁵ Dok su nalazi evidentirani unutar ostalih sondi odnosno sonde dva (ETP2), sonde tri (ETP3), sonde pet (ETP5) i sonde osam (ETP8).¹⁴⁶ Unutar ovog ekstenzivnog terenskog pregleda isti je broj sondi u kojima je evidentiran arheološki potencijal, kao i onih gdje nisu evidentirani nikakvi nalazi.

Unutar sonde dva (ETP2) unutar sloja četiri (004) odnosno na dubini od 27 cm pronađena su dva (2) fragmenta keramike.¹⁴⁷ Dimenzije su prelazile 1 cm.¹⁴⁸ Pronađeni fragmenti su smeđe boje, bez ikakvog ukrasa. Unutar sonde tri (ETP3) pronađena je nešto veća količina fragmenata keramike.¹⁴⁹ Na relativnoj dubini od 24 m i 26 m što odgovara drugom (002) sloju pronađen je po jedan (1) fragmenat keramike smeđe boje manji od 1 cm.¹⁵⁰ Na relativnoj dubini od 29 m što odgovara sloju tri (003) pronađena su tri (3) fragmenta keramike veća od 1 cm, svijetlo smeđe boje bez ikakvog ukrasa.¹⁵¹ Na relativnoj dubini 30 m pronađen je jedan (1) fragment keramike, veći od 1 cm, smeđe boje bez ukrasa, dok je na relativnoj dubini od 33 m pronađeno šest (6) fragmenata keramike također smeđe boje bez ikakvog ukrasa.¹⁵² U pomenutoj sodni pronađeno je ukupno dvanaest (12) fragmenata keramike.¹⁵³

¹⁴⁵ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 38.

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto, 12; 35.

¹⁴⁸ Isto, 35.

¹⁴⁹ Isto, 38.

¹⁵⁰ Isto, 13; 38.

¹⁵¹ Isto, 35.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Isto.

Druge sonde nisu bile toliko bogate arheološkim potencijalom. Unutar sonde pet (ETP5) pronađen je kućni lijep na relativnoj dubini od 10 m što odgovara sloju dva (002).¹⁵⁴ A sonda osam (ETP8) osim jednog recentnog nalaza novčića nije sadržavala druge nalaze.¹⁵⁵ Iz navedenog se može zaključiti da je unutar otvorenih osam sondi ekstenzivnog terenskog pregleda (ETP) pronađeno ukupno šesnaest (16) nalaza, petnaest (15) je predstavljalo fragmente keramike dok je jedan (1) bio recentni nalaz.¹⁵⁶ Nešto bogatiji arheološki potencijal sadržavala je sonda tri (ETP3), a druge sonde su uglavnom pružale sličan sadržaj.¹⁵⁷

4.2. Sonde u okviru intenzivnog terenskog pregleda (ITP)

Sonde u okviru intenzivnog terenskog pregleda (ITP) sadržavale su nešto bogatiji arheološki potencijal u odnosu na sonde otvorene u sklopu ekstenzivnog terenskog pregleda (ETP). Sonde u okviru kojih nisu pronađeni nikakvi nalazi su sonda jedan (ES1), sonda dva (ES2) i sonda tri (ES3).¹⁵⁸ Unutar sonde četiri (ES4) pronađeno je jedanaest (11) fragmenata keramike.¹⁵⁹ Na relativnoj dubini od 21 m što odgovara sloju tri (003) pronađeno je sedam (7) fragmenata keramike smeđe boje.¹⁶⁰ Jedan fragment je bio veći od 1 cm, dok je ostalih šest (6) bilo manje od 1 cm.¹⁶¹ Na relativnoj dubini od 47 m što odgovara sloju četiri (004) pronađena su četiri (4) fragmenta keramike smeđe boje.¹⁶² Jedan fragment je bio veći od 1 cm, dok su ostala tri (3) bila manja od 1 cm.¹⁶³ Fragmenti su bez ikakvih ukrasa. Nalazi iz pomenute sonde pripisuju se i Rovu 1. Sonda pet (ES5) sadržavala je kost kao recentni nalaz i jedan fragment keramike manji od 1 cm pronađen na relativnoj dubini od 34 m što odgovara sloju dva (002).¹⁶⁴

Unutar sonde šest (ES6) pronađeno je petnaest (15) fragmenata keramike.¹⁶⁵ Na relativnoj dubini od 13 m što odgovara sloju dva (002) pronađeno je pet (5) fragmenata

¹⁵⁴ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 35.

¹⁵⁵ Isto, 38.

¹⁵⁶ Isto, 35.

¹⁵⁷ Isto, 38.

¹⁵⁸ Isto, 37.

¹⁵⁹ Isto, 35.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Isto, 22; 35.

¹⁶³ Isto, 35.

¹⁶⁴ Isto, 23; 35.

¹⁶⁵ Isto, 35.

keramike smeđe boje.¹⁶⁶ Jedan fragmenat je bio veći od 1 cm, dok su ostala četiri (4) bila manja od 1 cm.¹⁶⁷ Na relativnoj dubini od 28 m pronađeno je šest (6) manjih komada fragmenata keramike, dok su na relativnoj dubini od 32 m pronađena četiri (4) fragmenta keramike. Jedan komad keramike bio je veći od 1 cm, dok su ostala tri (3) bila manja od 1 cm.¹⁶⁸ U okviru sonde sedam (ES7) unutar sloja dva (002) pronađen je jedan (1) fragment keramike smeđe boje veći od 1 cm.¹⁶⁹ Nešto više fragmenata keramike pronađeno je unutar sonde 8 (ES8) riječ je o trinaest (13) fragmenata keramike.¹⁷⁰ Unutar sloja dva (002) na relativnoj dubini od 15 m, pronađen je jedan fragment keramike veći od 1 cm, dok su unutar sloja tri (003) na relativnoj dubini od 29 m, pronađena dva (2) fragmenta veća od 1 cm, i deset (10) fragmenata čije dimenzije nisu prelazile 1 cm.¹⁷¹

Unutar sonde devet (ES9) pronađeno je šest (6) fragmenata keramike unutar sloja dva (002) na relativnoj dubini 22-30 m pronađena su tri (3) fragmenta keramike, jedan (1) fragment bio je dimenzija većih od 1 cm, dok kod ostala dva (2) dimenzije nisu prelazile 1 cm.¹⁷² Zatim na relativnoj dubini od 14-13 m, pronađena su dva (2) veća i jedan (1) manji fragment keramike.¹⁷³ Što se sonde deset tiče (ES10) unutar nje pronađeno je četrnaest (14) fragmenata keramike i jedan (1) recentni nalaz odnosno kost.¹⁷⁴ Pronađeni fragmenti su bili većih i manjih dimenzija od 1 cm. Na relativnoj dubini od 20 m pronađena su tri (3) veća i šest (6) manjih fragmenata keramike. kao i jedna (1) kost.¹⁷⁵ Dok je na dubini od 31 m pronađeno pet (5) fragmenata. četiri (4) veća i jedan (1) manji.¹⁷⁶ Unutar ove sonde pronađeni su i ostaci kućnog lijepa na dubini do 10 m što odgovara sloju jedan (001).¹⁷⁷

Što se tiče sonde jedanaest (ES11) unutar nje utvrđena je značajna količina arheološkog potencijala čak pedeset (50) nalaza potiče iz ove sonde.¹⁷⁸ Pronađeni fragmenti su uglavnom bili većih dimenzija tačnije prelazili su 1 cm. Na dubini od 22 m pronađeno je deset (10) većih fragmenata, na dubini od 20 m pronađeno je jedanaest (11) većih i dva (2) manja fragmenta keramike. Na dubini od 15 m pronađeno je sedam (7) većih fragmenata

¹⁶⁶ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 24; 35.

¹⁶⁷ Isto, 35.

¹⁶⁸ Isto, 35.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Isto, 26; 35.

¹⁷² Isto, 27; 35.

¹⁷³ Isto, 35.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Isto, 28.

¹⁷⁸ Isto, 35.

keramike, dok je na dubini od 10-15 m pronađeno šest (6) fragmenata keramike. Dubina pronađenih fragmenata keramike odgovara slojevima dva (002), tri (003) i četiri (004).¹⁷⁹ Iz ove sonde potiču fragmenti posude čije je dno naknadno uspješno sastavljeno uz pomoć gipsa.

Najveći arheološki potencijal na ovom lokalitetu pružila je sonda dvanaest (ES12). Unutar ove sonde pronađeno je čak šezdeset (60) fragmenata keramike i to uglavnom većih dimenzija odnosno većih od 1 cm.¹⁸⁰ Na dubini od 5 m pronađena su tri (3) veća fragmenta, na dubini od 15 m pronađeno je deset (10) većih i osam (8) fragmenata keramike manjih od 1 cm.¹⁸¹ Na dubini od 23 m pronađeno je dvadeset i sedam (27) većih i šest (6) fragmenata manjih od 1 cm. Dok su na dubini od 30-35 m pronađena tri (3) veća i jedan (1) fragment manji od 1 cm.¹⁸² Dubina pronađenih fragmenata odgovarala je drugom (002) i trećem (003) sloju.¹⁸³ Pronađeni fragmenti uglavnom su bili smeđe boje, dok je evidentiran i jedan (1) fragment keramike crvene boje. Osim fragmenata keramike unutar ove sonde pronađeni su i ostaci kućnog lijepa na dubini do 5 m što odgovara sloju jedan (001).¹⁸⁴

Unutar sonde trinaest (ES13) pronađeno je pet (5) nalaza jedan recentni nalaz i četiri (4) fragmenta keramike veća od 1 cm na dubini od 5 m što odgovara sloju jedan (001).¹⁸⁵ Dok su unutar sonde četrnaest (ES14) na dubini od 18 m što odgovara sloju dva (002) pronađena četiri (4) fragmenta keramike veća od 1 cm i jedan (1) recentni nalaz.¹⁸⁶ Unutar ove sonde pronađeni su i ostaci kućnog lijepa na dubini do 20 m, što odgovara sloju jedan (001).¹⁸⁷ I posljednja sonda u okviru ovog terenskog pregleda sonda petnaest (ES15) sadržavala je šesnaest (16) fragmenata keramike.¹⁸⁸ Na dubini od 10 m pronađeno je trinaest (13) fragmenata keramike većih dimenzija i tri (3) fragmenta kod kojih dimenzije nisu prelazile 1 cm.¹⁸⁹

¹⁷⁹ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 29.

¹⁸⁰ Isto, 35.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto, 30.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto, 31; 35.

¹⁸⁶ Isto, 32; 35.

¹⁸⁷ Isto, 32; 38.

¹⁸⁸ Isto, 33; 35.

¹⁸⁹ Isto, 35.

4.3. Dodatne sonde

Unutar dodatne sonde jedan (DS1) nije utvrđen arheološki potencijal. Dok je istražena dodatna sonda dva (DS2) sadržavala bogat arheološki potencijal. Na dubini od 5 m pronađeno je osamnaest (18) većih fragmenata keramike i šest fragmenata keramike čije dimenzije nisu prelazile 1 cm. Na dubini od 10 m pronađeno je šest (6) fragmenata keramike, pet (5) većih i jedan (1) manji fragment. Dok je na dubini od 12-25 m pronađeno šest (6) fragmenata keramike čije su dimenzije bile veće od 1 cm.

4.4. Arheološki potencijal iskopavanja 2022. godine

Prilikom istraživanja obavljenih 2022. godine otvoreno je šest sondi.¹⁹⁰ Nisu sve otvorene sonde sadržavale arheološki potencijal. Unutar sonde jedan (S1), dva (S2), tri (S3) i sonde četiri (S4) nije zabilježen arheološki potencijal.¹⁹¹ Sonda pet (S5) sadržavala je veoma visok arheološki potencijal. Unutar ove sonde pronađena su sedamdeset i četiri (74) fragmenta keramike.¹⁹² Na dubini do 30 cm pronađena su dvadeset i četiri (24) fragmenta keramike, dok je na dubini do 40 cm pronađeno sedam (7) fragmenata keramike.¹⁹³ Na dubini do 60 cm pronađeno je dvadeset i sedam (27) fragmenata i na dubini od 60-80 cm pronađeno je šesnaest (16) fragmenata keramike.¹⁹⁴ U istraženom prostoru oko zida na dubini do 90 cm pronađen je jedan (1) fragment keramike.¹⁹⁵ Ukupan broj pronađenih nalaza prilikom istraživanja 2022. godine na ovom lokalitetu iznosio je sedamdeset i pet (75).¹⁹⁶ Radilo se o gruboj keramici tamno smeđe i svijetlo smeđe boje bez ukrasa.

Ovim istraživanjem pronađen je veliki broj recentnih nalaza koji su predstavljali ostatke iz rata. Pronađeno je čak četrdeset (40) recentnih nalaza.¹⁹⁷ Na samoj površini sonde četiri (S4) pronađena su četiri (4) recentna nalaza, dok je na dubini do 56 cm pronađeno

¹⁹⁰ Sarić 2022, 4.

¹⁹¹ Isto, 15-18.

¹⁹² Isto, 26.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Isto.

osamnaest (18) recentnih nalaza.¹⁹⁸ Sonda šest (S6) sadržavala je jedanaest (11) recentnih nalaza. Na samoj površini sonde pronađen je jedan, dok je na dubini do 40 cm pronađeno deset (10) recentnih nalaza.¹⁹⁹ Okolina zida sadržavala je sedam (7) recentnih nalaza.²⁰⁰

Kada se sagledaju rezultati istraživanja sprovedenih 2017. i 2022. godine primjetno je da je izuzetno veći broj nalaza pronađen prilikom istraživanja 2017. godine, a za istraživanje 2022. godine posebno je interesantno što je prisustvo arheološkog potencijala utvrđeno samo unutar jedne sonde, dok druge sonde nisu sadržavale arheološki potencijal. Istraživanjem 2017. godine također je zabilježena veća koncentracija nalaza unutar dvije sonde (ES11 i ES12) čak stotinu fragmenata (100) keramike potiče iz ove dvije sonde.²⁰¹

Prilikom istraživanja 2017. godine otvoren je i veći broj sondi, pa nije ni čudo što je pronađen veći broj nalaza. Također, istraživanjem 2022. godine pronađen je zid izgrađen u tehnici suhozida što možda govori o odbrambenoj funkciji ovog lokaliteta. Obzirom da su unutar slojeva zida pronađeni ostaci iz rata. Broj pronađenih recentnih predmeta istraživanjem 2022. godine dosta je veći (40) od broja recentnih predmeta pronađenih 2017. godine (8).²⁰² Što se tiče keramičkog materijala on se sastojao od fragmenata keramike svijetlo i tamno smeđe boje bez ukrasa prilikom oba istraživanja.

¹⁹⁸ Sarić 2022, 18; 26.

¹⁹⁹ Isto, 20; 26.

²⁰⁰ Isto, 26.

²⁰¹ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 35.

²⁰² Sarić 2022, 26; Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 35.

5. Interpretacija arheološkog potencijala

Lokalitet Vranjače kao plato nalazi se istočno od nacionalnog spomenika Debelo brdo, sa južne strane platoa Vranjače proteže se lokalitet Zlatište, a lokalitet Soukbnar je neposredno sjeverno od Vranjača. Ovakav položaj omogućavao je dobru komunikaciju sa sva tri lokaliteta. Istraživanjem sprovedenim 2017. godine zahvaćene su katastarske parcele (k. č. dio 2542/1 i 2543, k. o. Sarajevo VIII) tom prilikom pronađeno je ukupno 252 nalaza što se prostiralo na površini od 12.717 metara kvadratnih.²⁰³ Pronađeni nalazi sastojali su se od fragmenata keramičkih posuda koji se na osnovu tipologije mogu datirati u period bronzanog doba, zatim su pronađeni ostaci kućnog lijepa kao i nastambi te nekoliko bronzanih predmeta.²⁰⁴ Istraživanjem sprovedenim 2022. godine zahvaćena je parcele koja je istraživana 2017. godine k.č.2542/1 koja se nalazila na centralnom dijelu lokaliteta, i istražene su nove parcele na kojima nije utvrđeno prisustvo arheološkog potencijala k.č.3370, k.č.2530/1 i 1543 K.O. Sarajevo VIII.²⁰⁵ Tom prilikom pronađeno je novih 115 nalaza. Što se arheološkog potencijala tiče najdominantniji su također bili fragmenti keramike, dok je pronađeno i dosta recentnih nalaza.²⁰⁶

Prostor koji je istraživan bio je zahvaćen ratnim operacijama tokom 90-tih godina prošlog stoljeća kao i miniranjem s tim u vezi prilikom istraživanja primjetna je mala zastupljenost metalnih nalaza, kao mogući razlog toga je deminiranje prostora. Deminiranjem i iskopavanjem prostora lokalitet je bio podložan devastaciji što je podrazumijevalo uklanjanje metalnih nalaza te je time narušen njihov sami kontekst.²⁰⁷ Iako je lokalitet bio podložan devastaciji, iako na lokalitetu još uvijek postoje rovovi iskopani u ratnom periodu, ipak je utvrđena značajna količina arheološkog potencijala. Prilikom novijeg istraživanja pronađena je veća količina ostataka iz perioda rata poput čahura, ostataka gelera, metak itd.²⁰⁸

Na sjeveroistočnom i jugozapadnom dijelu lokaliteta prilikom istraživanja 2017. godine unutar sonde intenzivnog terenskog pregleda sonda deset (ES10), sonda dvanaest (ES12) i sonda trinaest (ES13) pronađeni su ostaci kućnog lijepa koji potvrđuju prisustvo

²⁰³ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 41. (<https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/> Pristupljeno; 14.05.2023.)

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Sarić 2022, 4. (<https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/> Pristupljeno: 14.05.2023.)

²⁰⁶ Sarić 2022, 26.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Isto.

ostataka nastambi koji se mogu datirati u prahistorijski period.²⁰⁹ Prilikom istraživanja 2022. godine na ovom prostoru nisu pronađeni ostaci kućnog lijepa. Na istočnom i zapadnom prostoru prilikom oba istraživanja utvrđena je značajana količina arheološkog potencijala, odnosno pronađeni su fragmenti keramičkih posuda koji se datiraju u period bronzanog doba.²¹⁰

Pronađeni fragmentni keramike su uglavnom ostaci prahistorijskih posuda, a oni su najvećim dijelom pronađeni unutar sonde pet (5) dok je značajna količina keramičkih ostataka prilikom istraživanja 2017. godine pronađena unutar sonde ES 12. Sonda pet (5) se i svojom veličinom izdvajala od drugih istraženih sondi prilikom oba istraživanja. Pomenuta sonda je bila pozicionirana ispod gradine Zlatište. Kao razlog za ovako veliku količinu nalaza unutar jedne sonde u odnosu na druge istražene je taj da je zbog njene veličine bilo potrebno uložiti dosta vremena u njeno istraživanje pa samim time ona predstavlja i najbolje istraženu sondu. *Većina fragmenata je pronađena oko većih komada stijene, pa se može pretpostaviti da su ih stijene zaustavile prilikom erozije tla ili je pak ova struktura terena iskorištena kao prirodna temeljna podloga za izgradnju nekog od stambenih, i sličnih, objekata.*²¹¹ Međutim, ovdje se radi samo o pretpostavci. Takav je slučaj zabilježen i prilikom istraživanja 2017. godine gdje je veća količina keramike pronađena upravo uz stijene. Na kraju se došlo do zaključka ... *uzevši u obzir konfiguraciju terena i njegov nagib kao padinskog prema sjeveru, materijal se dominantno nalazio sa strane klizišta te se stoga pretpostavka da je isti zadržan kamenom stukturom terena, ne čini potpuno utemeljenom.*²¹²

Prilikom istraživanja 2022. godine pronađena je zid koji se nalazio uz sondu tri (S3) odnosno Tranšej utvrđeno je da je on izgrađen u tehnicu suhozida koja je karakteristična za prahistorijski period.²¹³ Ovakva pojava nije bila nepoznanica ni za Debelo brdo. Za pomenuti suhozid bilo je potrebno iskopati dublje slojeve radi potrebe za utvrđivanjem njegove hronologije.²¹⁴ Iako se zid činio kao da nema dubljih slojeva, ipak daljim iskopavanjem utvrđeno je da je posjedovao iste. Upravo iskopavanjem do dubine 90 cm utvrđeno je da je suhozid posjedovao dublje slojeve, te se na taj način mogu odrediti dva hronološka slijeda. Za prvi su karakteristični ostaci materijala koji je bio upotrebljiv od strane vojske, a unutar drugog dubljeg sloja pronađen je kulturni sloj unutar kojeg su pronađeni fragmenti keramike

²⁰⁹ Sarić 2022, 26.

²¹⁰ Kaljanac, Hadžihasanović 2017, 41; Sarić 2022, 27.

²¹¹ Sarić, 12.

²¹² Isto.

²¹³ Isto.

²¹⁴ Isto.

koji su bili identični onim pronađenim u sondi pet (S5).²¹⁵ Na osnovu pomenutog moglo bi se pretpostaviti da se ovaj suhozid upotrebljavao još od perioda prahistorije. Također, ova pojava upotrebljivosti kamena nije nepoznanica za prostor Bosne i Hercegovine, prvenstveno Hercegovine u ranijim periodima kao na lokalitetu gradina Orlovac kod Razlomišta²¹⁶, Veliki gradac u Privali²¹⁷, Nečajno kod Posušja²¹⁸, Trostruka gradina u Sovićima²¹⁹ itd. Da se lokalitet Vranjače može ubrajati u prahistorijske lokalitete odnosno bronzanodobne utvrđeno je upravo istraživanjima sprovedenim 2017. i 2022. godine. To je utvrđeno pronalaskom značajne količine keramičkog materijala istih osobina, zatim pronalaskom ostataka kućnog lijepa koji ukazuju da je na lokalitetu boravila bronzano doba zajednica ali i ostaci strukture zida izgrađeni u tehnici suhozida.

5.1. Zajedničke osobine nalaza i pojava evidentiranih tokom istraživanja 2017. i 2022. godine

Istraživanjima sprovedenim 2017. godine i 2022. godine pronađeni su fragmenti keramičkog posuđa, a njihova najveća koncentracija bila je na padinama istočne i zapadne strane lokaliteta. Na istočnom dijelu na najvišem uzvišenju lokaliteta iznad Sokbunara prikupljena je najveća količina nalaza, dok je nešto manje nalaza prikupljeno u nižem dijelu. Ono što je karakteristično za zapadni dio lokaliteta je to da je koncentracija nalaza rasla sa porastom same visine uzvišenja.

Na sjevernom dijelu lokaliteta utvrđeno je povećano prisustvo rovova. *Vojni rovovi su u pojedinim sekcijama iskopani do direktnog kontakta sa postojećim strukturama i prostorima gdje se nalaze arheološki ostaci poput keramičkih nalaza ili pak ostaci evidentiranog suhozida koji se pruža pravcem istok – zapad na južnoj strani uzvišenog, glavnog, platoa na lokalitetu.*²²⁰ To znači da su istočna i zapadna strana lokaliteta Vranjače činile dio kompleksa koji povezuje Zlatište - Debelo brdo - Soukbunar.²²¹ Utvrđeni arheološki potencijal je u

²¹⁵ Sarić 2022, 13.

²¹⁶ Čović 1999, 20.

²¹⁷ Čović 1988, 21.

²¹⁸ Čović 1989, 63.

²¹⁹ Isto, 66.

²²⁰ Sarić 2022, 27.

²²¹ Isto, 28.

potpunosti bio dominantan na uzdignutim dijelovima istočne i zapadne strane Vranjača, dok takav slučaj nije zapažen na najnižem dijelu koji je predstavljao centralni dio Vranjača. Za centralni dio se smatra da nije bio upotrebljiv uslijed konfiguracije terena i na osnovu usječenih mjesta koji su nastali uslijed tekuće vode postojećeg izvora ili uslijed padavina.²²²

Kada se posmatraju istočna i sjeverna strana lokaliteta ono što je uočljivo je to da su one prirodno izolovane s obzirom da posjeduju veoma visoke litice i na osnovu toga nije bilo potrebe za izgradnjom bilo kakvih fortifikacija, pa se pretpostavlja da iz tih razloga nisu ni zabilježene. Takav slučaj nije zabilježen sa druge dvije strane. Na centralnom i zapadnom dijelu terena pronađen je zid izgrađen u tehnici suhozida s ciljem odvajanja Vranjača od pristupačnog prostora.

Pronađeni kanali na lokalitetu potvrđuju prisustvo vode bar u određenom vremenskom periodu te je na taj način lokalitet bio i bogato plodno tlo. Također, na lokalitetu su evidentirana i pješačka staza na osnovu koje se zaključuje da je lokalitet predstavljao i izletišta.²²³

5.2. Nacionalni spomenik Debelo brdo i Vranjače kao jedna cjelina?

Neosporno je da je lokalitet Vranjače pretrpio određene promjene u svojoj prošlosti. Kao jedan od glavnih primjera su svakako ratne operacije u prošlom stoljeću koje su imale uticaj na sami kontekst nalaza. A poslije ratnih operacija uslijedilo je deminiranje terena prilikom kojeg su najveće promjene pretrpili metalni predmeti. Obzirom da je teren zahvaćen prekopavanjem u prošlosti došlo je do poremećaja stratigrafskih slojeva. Problem sa stratigrafijom bio je prisutan i prilikom istraživanja Debelog brda, što se tiče arheološkog potencijala keramički predmeti su uspjeli ostati na svome mjestu. Tačnije nisu bili pomjereni iz svog konteksta prilikom prethodnih dešavanja, te na osnovu njih se može doći do hronoloških i kulturnih zaključaka o samom lokalitetu. Nalazi keramičke produkcije bez sumnje se podudaraju sa nalazima pronađenim u ranijim periodima. Na osnovu toga došlo se

²²² Sarić 2022, 28.

²²³ Isto, 29.

do zaključka da je lokalitet Vranjače predstavljao prahistorijsko nalazište na kojem nisu pronađeni nalazi iz kasnijih perioda kakav je slučaj bio sa Debelim brdom.²²⁴

Na osnovu manje količine keramičkih fragmenata bilo je moguće Vranjače kulturološki opredijeliti. Kulturološki bi Vranjače bilo moguće povezati sa glasinačkim područjem.²²⁵ Ova poveznica se vrši na osnovu nekoliko fragmenata posuda sa krestom karakterističnih za glasinačko područje.²²⁶ Riječ je o posudama kod kojih se drška proteže sve do oboda, te na kraju završava visokim krestastim nastavkom. Prisustvo ovakvog tipa posuda zabilježeno je u blizini Vranjača, tačnije na Debelom brdu, prilikom prvih istraživanja koje je sproveo Fiala. (Slika: Tab. 4, 1-4.)²²⁷ Iz tog razloga moglo se i očekivati da će biti evidentirane i na Vranjačama. Prema mišljenju Fiale posude sa krestom ali i većina nalaza iz prahistorijskog perioda datiraju se u period halštata i La - Tena odnosno pripadaju periodu kasnog bronzanog ili željeznog doba.²²⁸

S druge strane na osnovu primjera ovog tipa posuda sa lokaliteta Kusače Čović je mišljenja o mogućoj dataciji u period srednjeg i kasnog bronzanog doba.²²⁹ Na osnovu jednog nalaza iz Rusanovića smatra da se ovaj tip posuda javlja u toku srednjeg bronzanog doba.²³⁰ Čović je kasnije došao do novog zaključka da je zapravo riječ o posebnoj pojavi koja je obuhvatila dugotrajan period tačnije da se njihova pojava može pratiti od najstarijih slojeva glasinačkih naselja do potencijalno glasinačke faze III C.²³¹ Na osnovu toga Čović tip posuda sa krestom datira u period Glasinca III B (Reinceke Br. D - Ha. A1) odnosno (13. do 11. stoljeća p.n.e.) i eventualno u period III C - Ha B period od 10. do 9. stoljeće.²³²

Međutim, poznato je da je stratigrafija Debelog brda nerelevantna tačnije prema Čoviću podaci o stratigrafiji nisu zabilježeni²³³, te je bilo potrebno analizirati i tipološki odrediti pronađene nalaze kako bi se došlo do zaključka.²³⁴ Slična situacija se može primjetiti i na lokalitetu Vranjače. Razno nearheološko korištenje terena dovelo je do nemogućnosti za izvršenjem komparacije koja bi omogućila podatke o stratigrafiji.²³⁵ S obzirom da ne postoje

²²⁴ Kaljanac, Hadžihasanović 2022, 59.

²²⁵ Isto.

²²⁶ Isto.

²²⁷ Fiala 1895, 134.

²²⁸ Isto, 128 - 129.

²²⁹ Čović 1965, 79; Kaljanac, Hadžihasanović 2022, 59.

²³⁰ Čović 1983, 422.

²³¹ Isto.

²³² Čović 1988, 78; Kaljanac, Hadžihasanović 2022, 59.

²³³ Čović 1965, 72. Kaljanac, Hadžihasanović 2022, 59.

²³⁴ Čović 1974, 34.

²³⁵ Kaljanac, Hadžihasanović 2022, 59.

podaci o stratigrafiji, kao jedini trenutni podatak o relativnoj hronologiji za istraženi prostor Vranjača može se uzeti poveznica sa glasinačkim lokalitetima, kao i datacija posuda sa krestom koju je izvršio Čović.²³⁶

Međutim, problem sa nedostatkom stratigrafskih podataka nije jedini. Otkrićem arheološkog lokaliteta na Vranjačama mijenja se slika cjelokupnog prostora ali i Fialina pretpostavka o migraciji centralnog naselja od Soukbunara do Debelog brda. Pozicija Vranjača je sredina između Debelog brda i Soukbunara i pružaju se do Zlatišta na taj način može se pretpostaviti da su se zapravo Vranjače uklapale u širi kompleks zajedno sa Debelim brdom i da se radilo o naseljenom području.²³⁷ Na osnovu ovoga može se reći da se ne treba gledati kao dva prostora, nego kao jedna cjelina.

²³⁶ Kaljanac, Hadžihasanović 2022, 59.

²³⁷ Isto, 59-60.

6. Zaključak

S obzirom da se tema ovog rada odnosi na rezultate lokaliteta koji nikada u prošlosti nije bio istraživan, niti postoje ikakvi podaci o njemu, potrebno je prvo bilo pozabaviti se detaljnijom analizom lokaliteta Debelo brdo koje se nalazi na zapadnom obronku Trebevića, kako bi se došlo do određenih zaključaka. U prva tri poglavlja koja se odnose posebno na Debelo brdo navela sam najznačajnije radove koji nas izvještavaju o toku istraživanja Debelog brda i okoline (Soukbunar i Zlatište). Poznato je da je lokalitet Debelo brdo otkrio Fiala slučajno tragajući za biljkama, međutim, ono što je manje poznato je to da je Truhelka otkrio Debelo brdo, te je zatim dalja istraživanja prepustio Fiali. Fialino prvo izvještavanje o nalazima pronađenim na Debelom brdu bilo je 1889. godine, Truhelkina knjiga u kojoj on spominje gore navedeno objavljena je 1942. godine. Ogromna razlika u izlaženju Truhelkine knjige i Fialinog izvještavanja o prvi nalazima otvara pitanje zašto bi neko čekao toliko vremena da prođe da spomene da je zapravo on otkrio tako značajan lokalitet na periferiji Sarajeva. Lično smatram da nije toliko bitno ko je prvi nešto otkrio, nego šta taj lokalitet posjeduje te na koji način će se na osnovu istraženog doći do doprinosa arheologiji, a Fialin doprinos u istraživanju Debelog brda je primjetan. Međutim, neosporno je da se radi o jednom veoma značajnom lokalitetu koji potvrđuje prisustvo slojeve od neolita do antičkog doba.

Na Debelom brdu bio je prisutan problem sa stratigrafijom zbog mnogobrojnosti i raznovrsnosti materijala. Na osnovu detaljnih analiza materijala došlo se do zaključka o prisustvu slojeva neolita, eneolita, ranog bronzanog, srednjeg te kasnog bronzanog, željeznog te na kraju antičkog doba. U eneolitu lokalitet je predstavljao veoma značajan talioničarski centar, dok do porasti keramičkog materijala dolazi u periodu kasnog bronzanog doba gdje se on već može povezati sa glasinačkom kulturom. U željeznom dobu predstavljao je zanatski centar, a o antičkom dobu svjedoče ostaci fortifikacija, keramike, metalnih predmeta, a nisu potvrđeni ostaci iz srednjeg vijeka. Sve gore navedeno zaokruženo je 2005. godine proglašenjem Debelog brda nacionalnim spomenikom *Arheološko područje Debelo brdo, prahistorijsko gradinsko naselje, antički i kasnoantički odbrambeni objekat u Sarajevu*.

Istočno od nacionalnog spomenika Debelo brdo nalazi se plato Vranjače do 2017. godine potpuna nepoznanica, a onda je uslijedilo istraživanje 2017. te 2022. godine. Godine 2017. metodološkim pristupom koji se ogledao u ekstenzivnom i intenzivnom pregledu terena otvoreno je dvadeset i pet sondi te pronađeno 252 nalaza koji su se uglavnom sastojali od

fragmenata keramike, ali pronađeni su i ostaci kućnog lijepa na osnovu kojeg se došlo do zaključka o prisustvu prahistorijskih nastambi. Godine 2022. otvoreno je šest sonde te su unutar samo jedne sonde pronađena 74 fragmenta keramike te je pronađen i suhozid koji govori od odbrambenoj funkciji lokaliteta. Prilikom ovih istraživanja kao novina za naš prostor je i korištenje metode laserskog skeniranja terena LIDAR-om radi dobijanja podataka o konfiguraciji terena, vegetaciji ali i detaljnih podataka o rovovima iz rata. Na osnovu detaljno predstavljenih rezultata istraživanja sprovedenih te dvije godine došlo se do određenih zaključaka. Svi pronađeni nalazi pripadaju prahistorijskom periodu odnosno bronzanom dobu te se na osnovu tipologije materijala povezuju sa glasinačkom kulturnom grupom. Debelo brdo je poznatao bilo kao važan metalurški i zanatski centar, dok je na Vranjačama utvrđeno da su takvi nalazi uklonjeni prilikom deminiranja terena. Naravno, lokalitet Vranjače je potrebno još istraživati u budućnosti te će se na taj način doći do značajnijih podataka.

Također, ono što je potrebno navesti, je to da su Vranjače predstavljale jednu cijelinu zajedno sa lokalitetom Debelo brdo-Zlatište-Soukbunar te da se keramički materijal može komparirati sa materijalom pronađenim na Debelom brdu. S obzirom da je lokalitet Vranjače novootkriveni, a Debelo brdo proglašeno nacionalnim spomenikom, nadam se da će se u budućnosti izvršiti sistematsko istraživanje lokaliteta Vranjače, te na taj način doći do još značajnih podataka koji će pomoći i u tom pogledu da se zona zaštite proširi i na istočnu stranu lokaliteta Debelo brdo. Također se nadam da su pomenuta dva istraživanja samo početak niza istraživanja koji će uslijediti u budućnosti.

7. Bibliografija

BENAC 1963.: Alojz Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu*, Veselin Masleša, Sarajevo.

BUSULADŽIĆ 2020.: Adnan Busuladžić, *Sjaj antičkih Grka: keramičke posude, slikane vaze, skulpture, oružje, nakit, staklo, numizmatika iz muzejskih zbirki u Bosni i Hercegovini = The splendour of ancient Greece: pottery, painted vases, sculpture, arms and armour, jewellery, glass, coins from the museum collections of Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine 2020.

ČOVIĆ 1965.: Borivoj Čović, *Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni*, Glasnik zemaljskog muzeja nova sveska Arheologije 20, 1965, 27-145.

ČOVIĆ 1974.: Borivoj Čović, *Počeci naselja na Debelom brdu u Sarajevu*, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva 4, 1974, 33-42.

ČOVIĆ 1976.: Borivoj Čović, *Metalurška djelatnost vučedolske grupe u Bosni*, Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga XIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 11, Sarajevo, 105-117.

ČOVIĆ 1981.: Borivoj Čović, *Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja*, Glasnik zemaljskog muzeja nova sveska Arheologije 35-36, 1981, 99-140.

ČOVIĆ 1983a.: Borivoj Čović, *Regionalne grupe ranog bronzanog doba*. u: Benac A. (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Tom 4, 1983, 114-190.

ČOVIĆ 1983b.: Borivoj Čović, *Prelazna zona*. u: Benac A. (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Tom 4, 1983, 390-412.

ČOVIĆ 1986.: Borivoj Čović, *Srednjobosanska grupa*. u: Benac A. (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, tom 5, 1986, 481-528.

ČOVIĆ 1988.: Borivoj Čović, *Bronzano doba*, u: Čović, B. (ur.), *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 1, 1988, 21.

ČOVIĆ 1988.: Borivoj Čović, *Glasinačka kulturna grupa kasnog bronzanog doba*. u: Čović, B. (ur.), *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 1, 1988, 78.

ČOVIĆ 1988a.: Borivoj Čović, 15.68. *Debelo brdo*. u: Čović, B. (ur.), Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 3, 1988, 42.

ČOVIĆ 1989.: Borivoj Čović, *Posuška kultura*, Glasnik zemaljskog muzeja nova sveska Arheologije 44, 1989, 61-127.

ČOVIĆ 1999.: Borivoj Čović, *Mostarsko područje u prahistorijsko doba*, Hercegovina 4-5 (12-13), Mostar 1999, 7-37.

ĆURČIĆ 1908.: Vejsil Ćurčić, *Prehistoričke utvrde oko Sarajeva*, Glasnik zemaljskog muzeja 20, 1908, 363-386.

FIALA 1889.: Franjo Fiala, *Nova predhistorijska naseobina kod Sarajeva*, Glasnik zemaljskog muzeja 1, 1889, 92-93.

FIALA 1889.: Franjo Fiala, *Nova predhistorijska naseobina kod Sarajeva*, Glasnik zemaljskog muzeja 1, 1889, 92-93.

FIALA 1890.: Franjo Fiala, *Predistorijski nalazi na Sobunaru kod Sarajeva*. Glasnik zemaljskog muzeja 2, 1890, 212-220.

FIALA 1891.: Franjo Fiala, *Predistorijska istraživanja na Sobunaru kod Sarajeva u godini 1891*. Glasnik zemaljskog muzeja 3, 1891, 424-431.

FIALA 1891.: Franjo Fiala, *Predistorijska istraživanja na Sobunaru kod Sarajeva u godini 1891*. Glasnik zemaljskog muzeja 3, 1891, 424-431.

FIALA 1894.: Franjo Fiala, *Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kraj Sarajeva*. Glasnik zemaljskog muzeja 6, 1894, 107-140.

FIALA 1895.: Franjo Fiala, *Izveštaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva godine 1894*. Glasnik zemaljskog muzeja 7, 1895, 123-139.

FIALA 1896.: Franjo Fiala, *Izveštaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva*. Glasnik zemaljskog muzeja 8, 1896, 97-107.

KALJANAC, HADŽIHASANOVIĆ 2017.: Adnan Kaljanac, Jesenko Hadžihasanović *Izveštaj o probnim arheološkim radovima na lokalitetu Vranjače istočno od lokaliteta nacionalnog spomenika arheološko područje Debelo brdo, prahistorijsko gradinsko naselje, antički i kasnoantički odbrambeni objekat u Sarajevu*, Sarajevo, 2017, 1-44.

KALJANAC, HADŽIHASANOVIĆ 2022.: Adnan Kaljanac, Jesenko Hadžihasanović *Rezultati arheološke prospekcije 2017. godine na lokalitetu Vranjače*, Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 51, 2022, 51-64.

SAKELLARAKIS, MARIĆ 1975.: J. A. Sakellarakis, Zdravko Marić, *Zwei fragmente mykenischer Keramik von Debelo brdo in Sarajevo*, Germania, 53, 1975, 153-156.

SARIĆ 2022.: Azra Sarić, *Izještaj o arheološkim istraživanjima na lokalitetu Vranjače (Prva faza sistematskih istraživanja)*, Sarajevo, 2022, 1-33.

SERGEJEVSKI 1947.: Dimitrije Sergejevski, *Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici*. Glasnik zemaljskog muzeja nova sveska 2, 1947, 13-50.

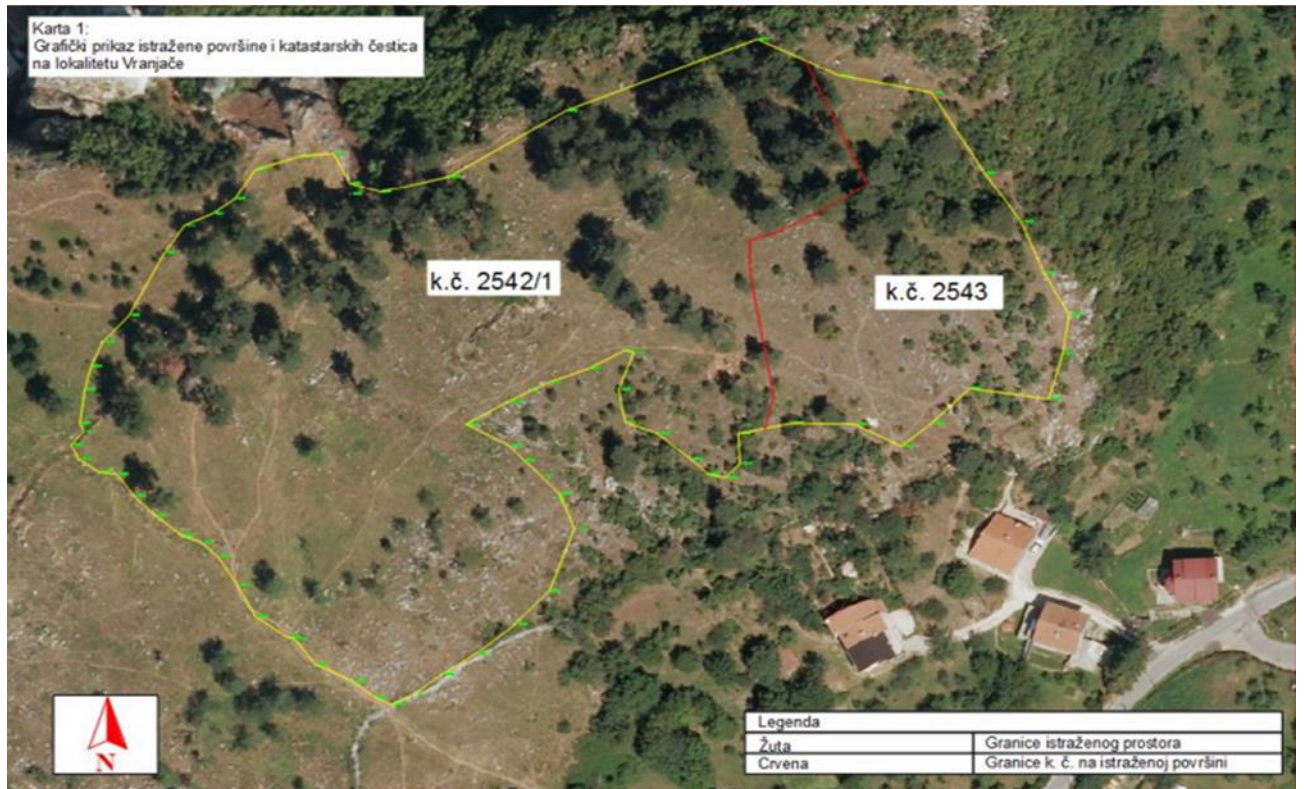
TRUHELKA 1942.: Ćiro Truhelka, *Uspomene jednog pionira*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb.

Elektronski izvori:

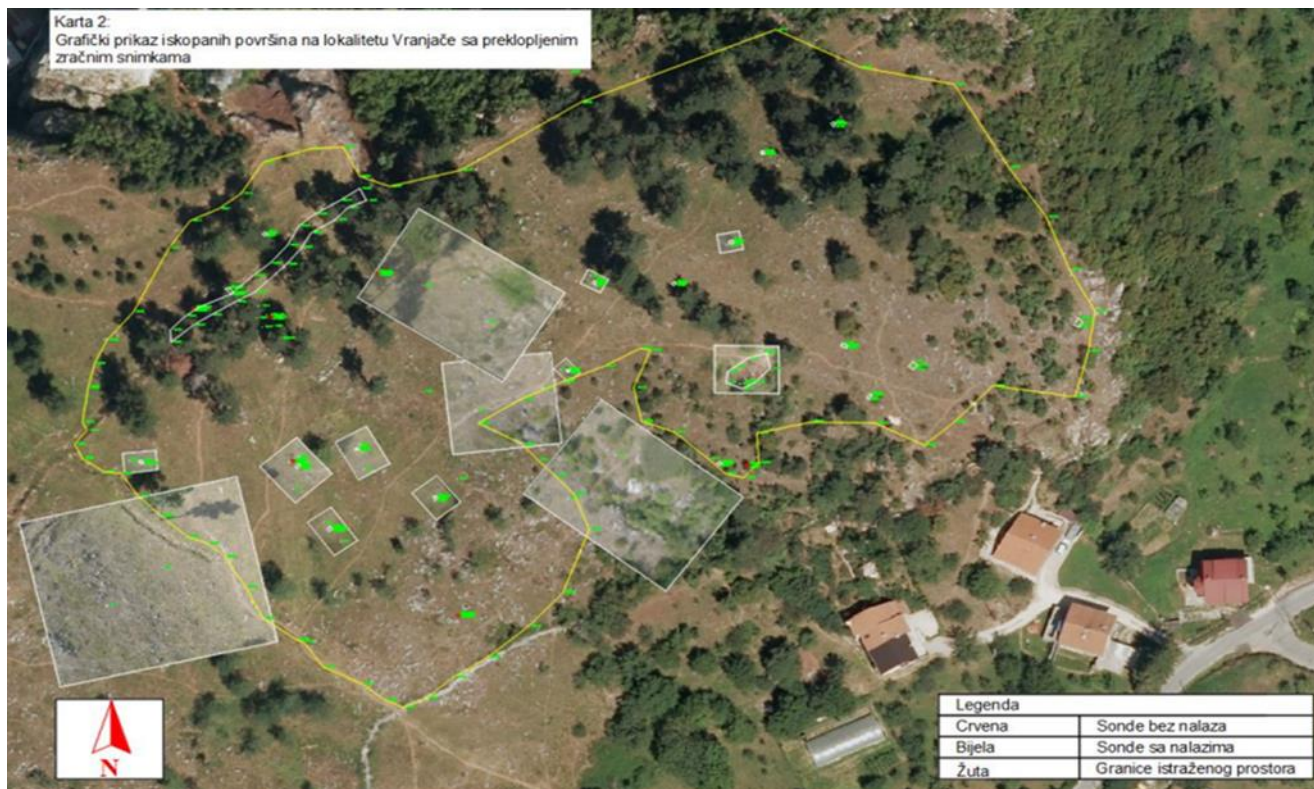
<https://www.katastar.ba/pregled>

8. Prilozi

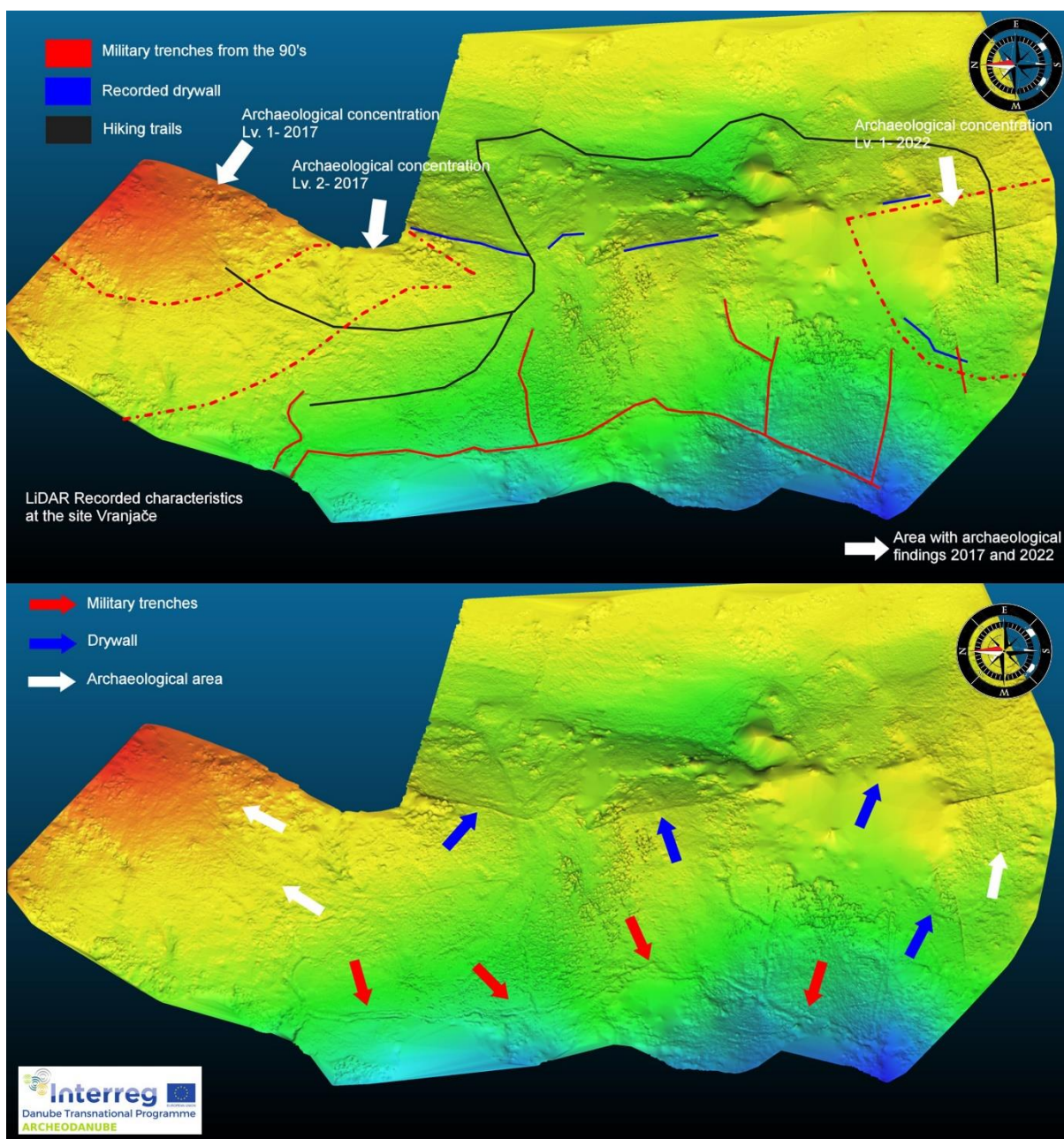
8.1. Karte

Karta 1 Prikaz istražene površine 2017. godine (Kaljanac, Hadžihasanović 2017., 45.)

Karta 2 Grafički prikaz iskopanih površina na lokalitetu Vranjače sa preklapljenim zračnim snimkom (Ustupio: Adnan Kaljanac)

Karta 3 Karakteristike lokaliteta Vranjače snimljene lidarom (Preuzeto: Sarić 2022, sl:8, str:30)

8.2. Tabela nalaza

Slika 4. Nalazi iz sonde ES 12 (Foto: Emela Đuliman)

Slika 5. Izdvojeni nalazi iz sonde ES 11 (Foto: Emela Đuliman)

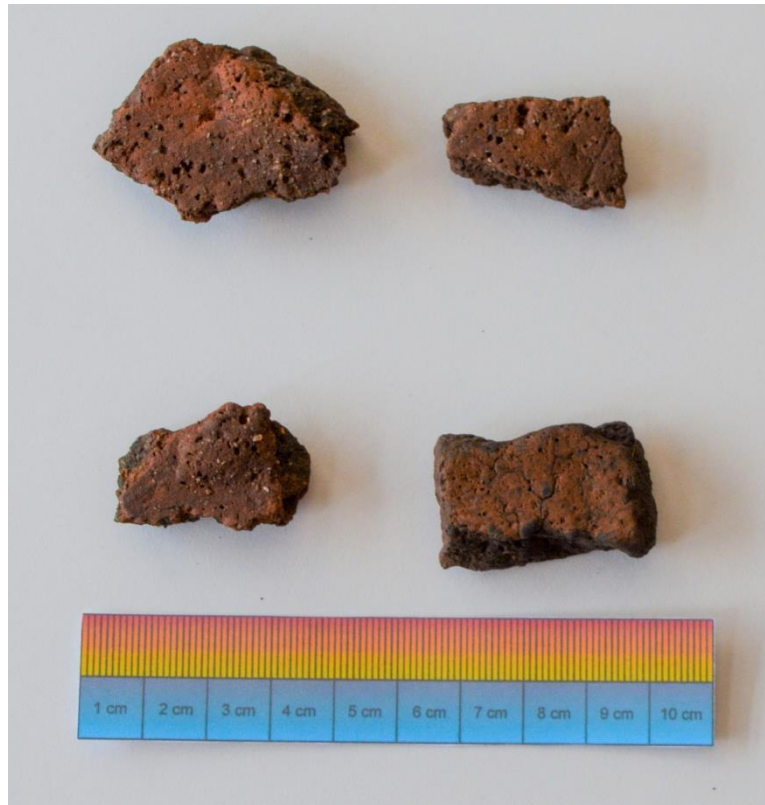
Slika 6. Izdvojeni nalazi iz sonde ES 11 (Preuzeto: Kaljanac, Hadžihasanović 2017, str: 40.)

Slika 7. Izdvojeni nalazi iz sonde ES 11 (Preuzeto: Kaljanac, Hadžihasanović 2017, str: 40.)

Slika 7 i 8. Izdvojeni nalazi iz sonde DS 2 (foto: Emela Đuliman)

Slika 9. Izdvojeni nalazi iz sonde ES 13 (Foto: Emela Đuliman)

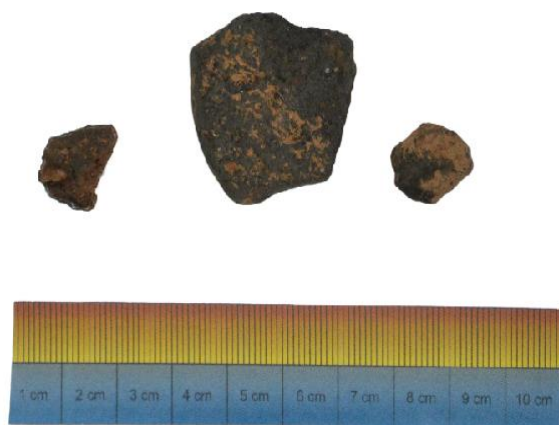
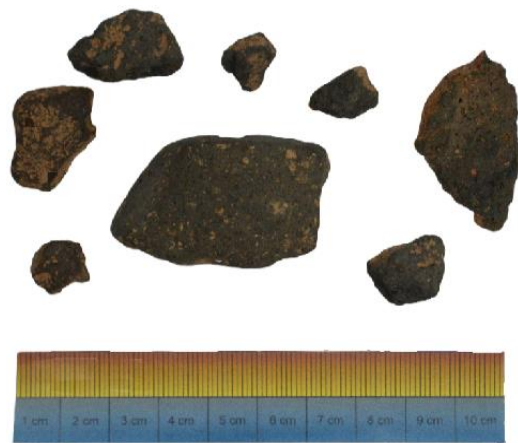
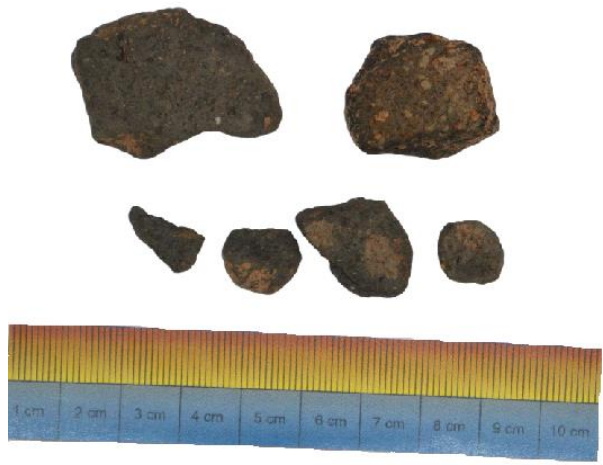
Slika 10. Izdvojeni nalazi iz sonde ES 10 (Foto: Emela Đuliman)

Slika 11. Izdvojeni nalazi iz sonde ES 9 (Foto: Emela Đuliman)

Slika 12 i 13. Prikaz keramike pronađene prilikom iskopavanja 2017. godine (lijevo), prikaz keramike pronađene prilikom iskopavanja 2022. godine (desno) (Preuzeto: Sarić 2022, sl. 3 i 4, str: 11.)

Slika 14, 15, 16, 17, 18, 19. Prikaz keramike pronađene prilikom iskopavanja 2022. godine unutar sonde pet (S5) (Preuzeto Sarić 2022, str: 23.)

Slika 20, 21, 22. Prikaz keramike pronađene prilikom iskopavanja 2022. godine unutar sonde 6 (S6)

(Preuzeto: Sarić 2022, str: 24,25.)